

JAAROVERZICHT 2020 – 2022 Monumentencommissie

INHOUDSOPGAVE

Inleiding	3
Algemene informatie	4
Vergaderingen	13
Instandhouding	54
Restauratie 'Koenders-Möl' te Braamt	55
Restauratie schuurtje bij woonboerderij 'De hoge Truis' te Loil	59
Bevorderen instandhouding in cijfers	63
Activiteiten	66
Project - 'Een nieuwe tijd'- Uitreiking van de prijs 'Ruwe Diamant'	67
Project - 'Een nieuwe tijd' SRV-Wagen on tour	68
Tijdschrift OER - Ansichtkaarten	69
Heropening Joodse begraafplaats 's-Heerenberg	72
Rondgang monumentencommissie	74

INLEIDING

Voor u ligt het activiteitenoverzicht van de gemeentelijke monumentencommissie over de afgelopen periode 2020-2022. Met dit overzicht geeft de gemeentelijke monumentencommissie het college van burgemeester en wethouders, de gemeenteraad, betrokkenen en geïnteresseerden een terugblik op de onderwerpen die de gemeentelijke monumentencommissie deze afgelopen periode heeft behandeld.

In dit overzicht wordt er algemene informatie gegeven over de samenstelling, de werkwijze en de activiteiten van de monumentencommissie en een overzicht van een aantal door de commissie behandelde onderwerpen.

Kasteel Huis Bergh
Bron: Huis Bergh

Namens de gemeentelijke monumentencommissie.
Mei 2023

Die krijgen dan een veel breder karakter door koppeling met erfgoed, stedenbouw, landschap, architectuur en openbare ruimte. Ook vindt een vertaling plaats van de principes 'veilige' en 'gezonde' leefomgeving.

Vorbereiden op de Omgevingswet

Wat verandert er op het gebied van cultureel erfgoed als de Omgevingswet in werking treedt?

Samengevat zijn de wijzigingen gericht op de volgende items:

- Er wordt een **brede definitie van cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving** gehanteerd. Het gaat om (gebouwde en aangelegde) monumenten, archeologische monumenten, stads- en dorpsgezichten, cultuurlandschappen en **ander cultureel erfgoed** – roerend of immaterieel erfgoed – dat via het omgevingsplan aan een specifieke locatie te verbinden is.
- De structuurvisie van Rijk, provincie of gemeente wordt vervangen door de **omgevingsvisie**. In deze omgevingsvisie worden op hoofdlijnen de kwaliteiten van het grondgebied beschreven en de opgaven, ontwikkelingen, ambities en strategie voor de langere termijn voor bouwwerken, infrastructuur, cultureel erfgoed, bodem, lucht, natuur en andere aspecten van de fysieke leefomgeving.
- Het **omgevingsplan** komt in de plaats van het huidige bestemmingsplan en de gemeentelijke verordeningen die over de fysieke leefomgeving gaan. Bij de inwerkingtreding van de Omgevingswet ontstaat voor iedere gemeente een omgevingsplan van rechtswege. Naast de geurverordening en verordening afvoer hemel- en grondwater, zal ook cultureel erfgoed van rechtswege onderdeel gaan uitmaken van het omgevingsplan. Het aanwijzen van gemeentelijke monumenten gebeurt straks ook in het omgevingsplan.
- **Werelderfgoed** wordt met de inwerkingtreding van de Omgevingswet voor het eerst expliciet wettelijk verankerd.
- De gemeente wordt verantwoordelijk voor de **vergunningverlening voor het verstoren van archeologische rijksmonumenten**, in het geval er sprake is van een meervoudige aanvraag (dus als er van de gemeente ook nog andere omgevingsvergunningen nodig zijn voor samenhangende activiteiten). De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) geeft daarover wel een bindend advies.
- In de Omgevingswet is geregeld dat in het geval van **archeologische toevalsvondsten van algemeen belang** niet alleen de minister van OCW maar ook de gemeente bodemverstorende werkzaamheden kan stilleggen.

Cultureel Erfgoed?

In de Omgevingswet is bepaald dat onder cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving ook 'ander cultureel erfgoed' kan vallen. Hiermee wordt bedoeld op cultuurgooederen (roerend erfgoed) en immaterieel cultureel erfgoed. Bij roerend erfgoed moet gedacht worden aan erfgoed dat verplaatsbaar en tastbaar is. Denk bijvoorbeeld aan werktuigen die horen bij een industrieel erfgoed. Bij immaterieel cultureel erfgoed kan gedacht worden aan tradities of rituelen.

- Voor de eigenaar van een monument gaat een **instandhoudingsplicht** gelden. Hij of zij moet ervoor zorgdragen dat het monument zodanig wordt onderhouden dat het behoud ervan gewaarborgd is.
- Het toetsingskader voor een **sloopvergunning binnen een beschermd stads- of dorpsgezicht** moet in het omgevingsplan worden opgenomen.

Erfgoed in het omgevingsplan

Bij de invoering van de Omgevingswet zal het opnemen van erfgoed, waar dit de fysieke leefomgeving betreft, een onderdeel uitmaken van het omgevingsplan om het **maatschappelijk doel** te bereiken.

Dit doel sluit nauw aan bij de uitgangspunten van het erfgoedbeleid waar ook het in stand houden, beheren, gebruiken en ontwikkelen vaak het uitgangspunt is.

Doel Omgevingswet

Het maatschappelijke doel van deze wet: "het bereiken en in stand houden van een veilige en gezonde fysieke leefomgeving en een goede omgevingskwaliteit, en het doelmatig beheren, gebruiken en ontwikkelen van de fysieke leefomgeving ter vervulling van maatschappelijke behoeften".

Erfgoed als drager van ons collectief geheugen en de identiteit van onze omgeving zal een belangrijke plaats innemen in de omgevingsvisie en omgevingsplan. Erfgoed binnen zijn omgeving en context heeft namelijk vaak een grotere waarde dan erfgoed los van deze context en omgeving. Zo is bijvoorbeeld een boerderijwoning zonder schuren moeilijk te beschouwen in de context van het vroegere functioneren als agrarisch bedrijf. Door het opnemen van erfgoed in het omgevingsplan kan deze context meegenomen worden bij de belangenafwegingen over de mogelijkheden die er geboden worden om een initiatief mogelijk te maken.

Gemeentelijke Erfgoedverordening

De focus ligt op dit moment op de invoering van de Omgevingswet en alles wat hiermee samenhangt. Daarnaast geldt dat de Erfgoedverordening voor de bescherming van erfgoed aanvullende regels bevatten. Naast het opnemen van de regels over onroerend erfgoed op basis van de Omgevingswet in het omgevingsplan zal dus ook de gemeentelijke Erfgoedverordening geactualiseerd moeten worden. Dit omdat de samenhang tussen het deel dat over de fysieke leefomgeving gaat en de onderwerpen die nog vanuit de verordening geregeld dienen te worden behouden blijven.

Gemeentelijke adviescommissie (monumentencommissie)

Om alle (ruimtelijke) belangen goed te kunnen afwegen is een onafhankelijk en deskundig advies onontbeerlijk. Gemeenten met rijksmonumenten, zoals de gemeente Montferland, zijn zelfs verplicht om een adviescommissie in te stellen die minimaal over de rijksmonumenten (en met de komst van de Omgevingswet ook in voorkomende situaties over verstoring van archeologische monumenten) adviseert.

De bestaande monumentencommissies vervallen bij wet op het moment dat de Omgevingswet in werking treedt. Omdat de wet niet voorziet in een overgangsrecht is het zaak dat gemeenteraden deze commissie opnieuw instellen vóór inwerkingtreding van de Omgevingswet. De gemeenteraad heeft ter voldoening hieraan in haar vergadering van 4 november 2021 de [‘Verordening op de gemeentelijke adviescommissie cultureel erfgoed Montferland – Erfgoedcommissie Montferland’](#) op basis van de komende Omgevingswet vastgesteld.

Taken monumentencommissie

Een belangrijke taak van de gemeentelijke monumentencommissie is de zorg voor en advisering over ons rijke cultureel erfgoed, waaronder: 49 rijksmonumenten –waarvan 2 historische buitenplaatsen en 1 archeologisch monument- en 164 gemeentelijke monumenten.

De adviestaken van de commissie richten zich op zaken die zich in het kader van de Erfgoedwet, de gemeentelijke Erfgoedverordening (en de komende Omgevingswet) kunnen voordoen. Een belangrijk onderdeel daarvan is rekening te houden met de *rol erfgoed in het publiek domein*.

Rol erfgoed in publiek domein

De rol van erfgoed in verschillende domeinen van het maatschappelijk leven is gericht op de betekenis van erfgoed voor de samenleving en hoe die betekenis in de tijd verandert. Behoud van erfgoed is niet het enige doel, maar erfgoed is ook een middel om andere doelen te bereiken:

- Oude gebouwen en landschappen geven een dorp, stad of streek een eigen uniek karakter;
- Bewoners ontlenen er hun identiteit aan;
- Het cultuurhistorisch DNA van de plek geeft richting aan het nieuwe ontwerp;
- Een win-win situatie die leidt tot behoud van erfgoed en zorgt voor kwaliteit in de leefomgeving;
- Verkenning aanknopingspunten om erfgoed binnen de domeinen (gezondheid, welzijn, scholing, werk, veiligheid, buurtgericht werken, burgerinitiatief) als middel in te zetten voor sociaal-maatschappelijke doelen.

Erfgoed, positieve gezondheid en kwaliteit van leven

Onderzoek (Manchester Metropolitan University) naar de invloed van erfgoed op het welzijn en de geestelijke gezondheid van mensen;

“Er ligt een interessante relatie met erfgoed in de gebouwde omgeving en erfgoed als verbinder van lokale gemeenschappen. Uit onderzoek blijkt dat in contact staan met het verleden bijdraagt aan een gezonder leven: *Een plaats die de sporen draagt van verschillende bouwperiodes, een ‘leuk rommeltje’ is en waar we een mix van functies zien, is een gezonde plaats.* Een gezonde stad is een gelaagde stad. In plaats van conserverend omgaan met de gebouwde omgeving is het ideaal dat je daarin steeds blijft vernieuwen, maar de sporen van het gebruik in het verleden blijft zien, waardoor er iets ‘gelaagds’ ontstaat”.

Daarnaast is de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed (RCE) niet langer op alle vergunningaanvragen verplicht advies aan de gemeente uit te brengen. Alleen wanneer er sprake is van (gedeeltelijke) afbraak, herbestemming, reconstructie of ingrijpende wijziging vragen de gemeenten de RCE nog om advies. Dat betekent dat de rol van de gemeentelijke monumentencommissie groter is geworden en ook onder de Omgevingswet zal blijven gelden en ruimer wordt. In het overgrote deel van alle plannen op het gebied van erfgoed is zij nog het enigste adviesorgaan van het bevoegd gezag hierin.

Deskundigheid

In het kader daarvan is vanuit de RCE (erfgoedinspectie) ingestoken op de noodzakelijke deskundigheid van de monumentencommissies. In de wet is vervolgens bepaald dat de commissie onafhankelijk en deskundig moet zijn.

Deskundigheid is gewaarborgd indien minimaal kennis aanwezig is op het gebied van:

- Restauratietechniek;
- Bouwhistorie;
- Architectuurhistorie;
- Landschap/stedenbouw/historische geografie;
- Archeologie;
- Lokale of regionale geschiedenis (In de hoedanigheid als lid van de lokale (cultuur)historische verenigingen ter verbreding van het draagvlak van de adviezen).

Van belang daarbij is dat de noodzakelijke disciplines in de commissie zijn vertegenwoordigd, gericht op: architectuur- en bouwhistorie, archeologie, stedenbouwkunde, planologie, historische geografie of landschapsarchitectuur. De gemeente kan daarbij als eis stellen dat leden hun verdiensten op hun vakgebied hebben bewezen. Daarbij kan in één persoon meerdere disciplines verenigd zijn.

Verordening op de monumentencommissie

De uitvoering van de wettelijke bepaling is op dit moment gebaseerd op de door de gemeenteraad vastgestelde 'Verordening op de monumentencommissie Montferland 2016'. Zodra de Omgevingswet in werking treedt zal de uitvoering gebaseerd zijn op de door de gemeenteraad vastgestelde verordening van 4 november 2021.

Takenpakket

Volgens de verordening heeft de monumentencommissie tot taak het college op verzoek of uit eigen beweging te adviseren over:

Takenpakket

1. wijzigingsplannen waarvoor een omgevingsvergunning (onderdeel wijziging monument) op grond van de Wabo vereist is;
2. wettelijke taken (Erfgoedwet -*Monumentenwet 1988*-), taken op grond van de gemeentelijke Erfgoedverordening en taken ter stimulering van de cultuurhistorische kwaliteit, gericht op:
  - wijzigingen, verplaatsingen en (gedeeltelijke) sloop van beschermde monumenten op basis van de voor dit onderdeel nog van kracht zijnde Monumentenwet 1988;
  - wijzigingen, verplaatsingen en (gedeeltelijke) sloop van gemeentelijke monumenten op basis van de gemeentelijke Erfgoedverordening;
  - voorstellen om beschermde monumenten en gemeentelijke monumenten aan te wijzen of uit het monumentenregister af te voeren op basis van de Monumentenwet 1988 en de gemeentelijke Erfgoedverordening;
  - plannen ten aanzien van het cultuurlandschap;
  - archeologische zaken bij vergunningen voortkomend uit het bestemmingsplan of gemeentelijk archeologiebeleid uit de gemeentelijke Erfgoedverordening;
  - beleidsadviezen uitbrengen op het gebied van monumentenzorg, archeologie, bouwhistorie, architectuur(historie), cultuurlandschap en stedenbouw in het kader van de inrichting van bestemmingsplannen.
3. de aanwijzing van eventuele beschermde stads- en dorpsgezichten;
4. het toekennen van financiële bijdrage van gemeentewege in restauraties en onderhoud (instandhouding) aan monumenten zoals bedoeld in de diverse subsidieregelingen;
5. de bevordering van het in stand houden van het cultuurhistorisch erfgoed binnen de gemeente;
6. de uitvoering van de gemeentelijke Erfgoedverordening;
7. de uitvoering van het cultuurhistorisch beleid van de gemeente Montferland;
8. alle overige aangelegenheden die van belang zijn voor de behartiging van het cultuurhistorisch erfgoed in de gemeente Montferland.

Afwegingskader

De monumentencommissie zet zich vooral in voor de cultuurhistorische kwaliteit binnen de gemeente in zo breed mogelijke zin.

Ten aanzien van de advisering vanuit de monumentencommissie is het vervolgens de taak van het college om deze adviezen af te wegen tegen de belangen van de aanvrager en eventuele andere belanghebbenden. De monumentencommissie weegt zelf dus geen belangen af, maar kan wel aangeven in welke mate inhoudelijke aspecten conflicteren met belangen van de eigenaar. De monumentencommissie maakt bij haar adviezen duidelijk in hoeverre ingrepen in cultuurhistorisch waardevolle objecten en gebieden acceptabel zijn vanuit een instandhoudingsperspectief op langere termijn.

Reikwijdte advisering

De adviezen van de monumentencommissie zijn inhoudelijk gebaseerd op overwegingen van geschiedkundig, architectonisch, archeologisch, cultuur-, kunst-, bouw- en sociaalhistorisch en/of historisch geografisch belang.

Aanpak

De aanpak van de monumentencommissie in de praktijk is voornamelijk gericht op direct contact met de monumenteneigenaren.

Bij wijzigingen aan hun monument worden monumenteneigenaren aangeboden om vroegtijdig in overleg te treden met de monumentencommissie. Hierdoor kunnen monumenteneigenaren vroegtijdig profiteren van deskundig advies over de wijzigingsplannen van hun monument. De monumentencommissie wordt hierdoor meer ingezet als adviseur *tijdens* de planontwikkeling, dan als controleur *na* de planontwikkeling.

Uit de praktijk is gebleken dat door in het voortraject samen op te trekken voorkomen wordt dat onnodig energie en geld worden besteed aan ideeën waarvoor uiteindelijk geen goedkeuring kan worden verkregen. Daarnaast kunnen eigenaren in veel gevallen profiteren van de kennis en ervaring van de leden van de commissie. Niet dat zij kant-en-klare bouwtekeningen zullen leveren, maar ze geven doorgaans wel aan in welke richting de oplossing kan worden gezocht, met als uitgangspunt 'behoud door ontwikkeling' (doorontwikkeling van monumenten). Niet beperken tot aangeven wat niet kan, maar meedenken en adviseren over alternatieven.

In de vergaderingen van de monumentencommissie komen dan ook regelmatig monumenteneigenaren en architecten op bezoek om de voorgenomen wijzigingen aan hun monument te bespreken. Betrokkenheid van de monumentencommissie in de voorbereidende fase en gedachtewisseling voor een definitieve vergunningaanvraag werkt in de praktijk dus constructief en leidt vaak tot een beter afgewogen plan.

Samenstelling monumentencommissie

De monumentencommissie heeft in de overzichtsperiode bestaan uit de volgende personen:

- Vertegenwoordiger namens de Oudheidkundige Vereniging Didam (OVD)
<http://www.ovd-didam.nl/>
- Onafhankelijke voorzitter – voorheen bestuurslid van de Heemkundekring Bergh (HKB);
<http://www.heemkundekringbergh.nl/>
- (Restauratie)architect;
- Architectuurhistoricus;
- Streekarchivaris / archivaris Stichting Huis Bergh;
- Deskundige op het gebied van restauraties, bouwhistorie en archeologie;
- Ambtelijk secretaris.

Kerk Stokkum

VERGADERINGEN

In dit hoofdstuk wordt een terugblik gegeven van een selectie van onderwerpen die in de verscheidene vergaderingen van de gemeentelijke monumentencommissie in de afgelopen periode aan de orde zijn geweest.

De monumentencommissie vergadert in de regel 1x per maand.

Zowel in 2020, 2021 als in 2022 vergaderde de monumentencommissie 10 maal. Hierbij zijn gemiddeld ca. 85 onderwerpen per jaar behandeld. Normaal gesproken vergadert de monumentencommissie fysiek in het gemeentehuis, waarbij desgewenst monumenteneigenaren worden uitgenodigd voor een toelichting van hun voorgenomen plannen. Zowel in 2020 en 2021 hebben de vergadering grotendeels via een digitale Zoom-vergadering plaatsgevonden, waarbij desgewenst monumenteneigenaren ook digitaal konden aansluiten voor de toelichting op de voorgenomen wijzigingen aan hun rijks- of gemeentelijk monument. Vanaf april 2022 kon er weer fysiek in het gemeentehuis vergaderd worden.

Naast de reguliere vergaderingen, adviseert de monumentencommissie ook aanvullend (digitaal). Dit betekent dat onderwerpen die al een keer in de reguliere vergaderingen zijn behandeld, en vervolgens desgevraagd aangevuld of verduidelijkt worden door of namens de monumenteneigenaar, digitaal voor advies voorgelegd worden aan de leden van de monumentencommissie. Hierdoor hoeven monumenteneigenaren in de regel niet te wachten op een beoordeling van deze aanvullingen tot de volgende reguliere vergadering.

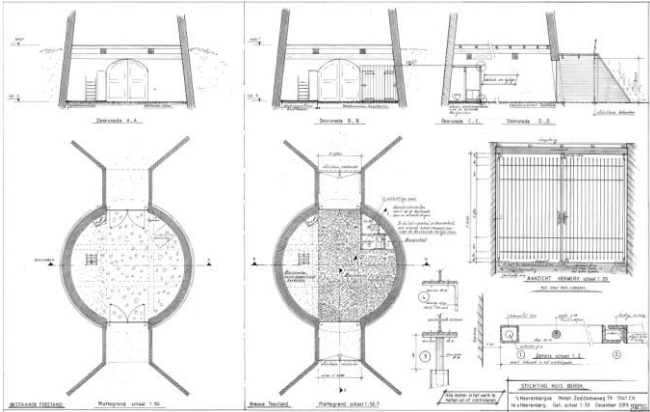
Daarnaast houdt de monumentencommissie jaarlijks een schouwdag, waarbij de voortgang van de diverse in de monumentencommissie behandelde panden/objecten ter plekke worden bekeken.

Toelichting eigenaar 'Huize De Boschslag' te Loil

Besproken wijzigingsplannen / onderwerpen

Invulling van het interieur en herstel van de ingang van de 'Zwarte Molen' te 's-Heerenberg

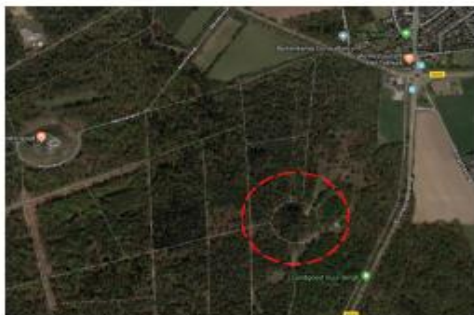
De Galgenberg (rijksmonumentnummer 9294) is een heuvel tussen 's-Heerenberg en Zeddam en heeft een hoogte van 62m. boven NAP.

Blijkens oude tekeningen en kaarten stond hier de wipgalg. Men heeft lang verondersteld dat de wipgalg als symbool diende van het recht der criminele justitie van de heren en graven van Bergh en vooral bedoeld zou zijn geweest voor intimidatie. Uit onderzoek door John Thoben blijkt er terdege gebruik van gemaakt te zijn.

In 1772 is de galg verdwenen. Midden 19e eeuw stond op de heuvel een theekeopeltje. Nu bevindt zich inwendig in de heuveltop een waterreservoir van de waterleidingmaatschappij. De heuvel is begroeid met struiken en boompjes.

De stichting wil een onderzoek starten naar de mogelijke oude fundatie van de wipgalg. Het onderzoek wordt uitgevoerd door de archeologische dienst ADC uit Amersfoort

Het onderzoek betreft alleen handgrondboringen en handsonderingen boven op de galgenberg en daarbij de resultaten in kaart brengen.

Onderzoek stichting Huis Bergh naar de fundatie van de oorspronkelijke wipgalg op De Galgenberg te Zeddam

Herstelwerkzaamheden aan "De Vogelweide – begin Burgers dierenpark" te 's-Heerenberg

Archeologische monitor naar de staat van het archeologisch rijksmonument "Motte Montferland" te Zeddam

Opname vanuit: ZW Zuidwest talud met bovenaan erosie waarbij meer puin bloot is komen te liggen. (© ADC Erfgoedbeheer)

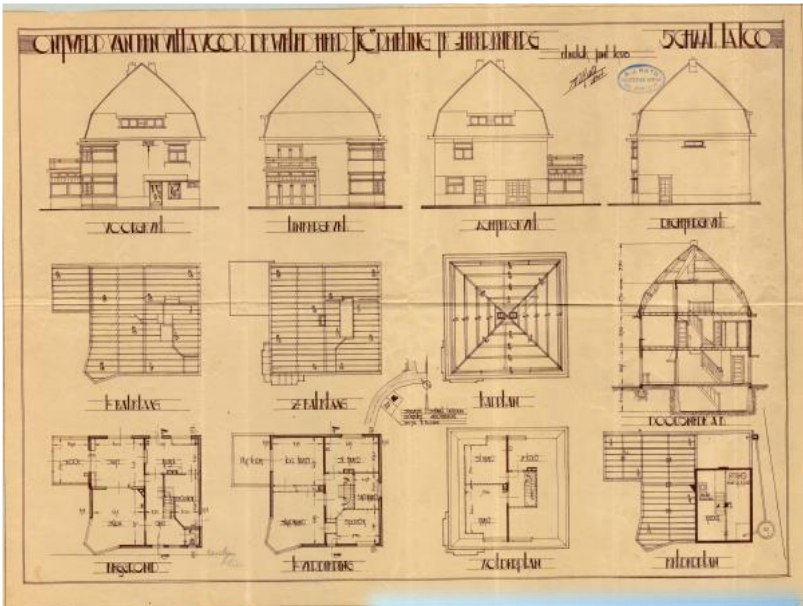
Opname vanuit: W Wijkende treden voetgangers opgang naar motte (© ADC Erfgoedbeheer)

Opname vanuit: W Detail wijkende straatband langs oprijt naar top motte (© ADC Erfgoedbeheer)

Verzoek voor het in de oorspronkelijke situatie terugbrengen van de zijgevel (verwijderen raam) van het voormalige herenhuis aan de Emmerikseweg 4 te 's-Heerenberg

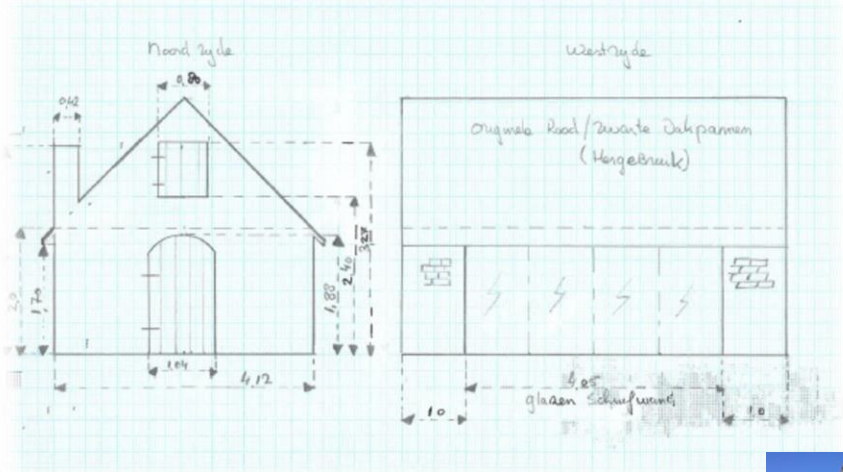

Instandhoudingsverzoek dakrenovatie en asbestsanering achterhuis Gendringseweg 3 te Azewijn

Herstel schuurtje (voormalig bakhuisje) aan de Doesburgseweg 19 te Loil
(zie ook verderop bij Instandhouding)

12.7. De Hoge Truis, gelegen aan de Doesburgseweg 19, van de familie Otten.

De Hoge Truis

Wijzigingsplan Marktstraat 23-25 te 's-Heerenberg (voormalig 'Hotel Heink')

Afb. 33: Detail van de kop van de gietijzeren kolom.

Herstelplan gevels voormalig gemeentehuis Didam

Coalitieakkoord Provincie Gelderland 2019-2023: Bespreking kansen speerpunten erfgoed voor de gemeente.

Restauratie van monumenten stimuleren.

Betreft de continuering van het provinciaal beleid om de instandhouding van monumenten te stimuleren. Gemeenten kunnen jaarlijks een financiële bijdrage krijgen van de provincie om monumenteneigenaren bij hun instandhoudingswerkzaamheden te ondersteunen, mits de gemeente zelf ook een subsidieregeling heeft op dit gebied. Heeft de gemeente niet zo'n dergelijke regeling dan draagt de provincie ook niet bij. Voor de

gemeente Montferland geldt dat we jaarlijks een subsidiebedrag vanuit de provincie beschikbaar gesteld

krijgen waarmee we monumenteneigenaren zowel een gemeentelijke - als provinciale subsidie kunnen toekennen. Voor de subsidiejaren 2020, 2021 en 2022 heeft de gemeente conform het verzoek vanuit de provincie een aanvullende subsidiebijdrage ontvangen. Dit betekent dat monumenteneigenaren aanvullend bediend kunnen worden met een gemeentelijke en provinciale subsidie voor instandhoudingswerkzaamheden aan gemeentelijke monumenten.

Restauratieopgave programmatisch aanpakken.

Dit is met name gericht op grootschalige restauraties van monumenten binnen de provincie die niet bediend kunnen worden met een reguliere subsidie gericht op instandhouding. Afgelopen jaren heeft de provincie te maken gehad met één aanvraagmoment wat heeft geresulteerd in een overvraag van restauratieplannen. De provincie wil het vanaf 2020 programmatisch aanpakken. Op basis hiervan zal mogelijk kansen bieden voor monumenteneigenaren met 'grotere' restauratiebehoefte.

Herbestemming van monumenten helpen mogelijk te maken.

Thema sluit inhoudelijk aan bij de gemeentelijke aanpak, welke al regelmatig toegepast wordt (herbestemming diverse kerken, planologische mogelijkheden bij herbestemmingsvraagstukken van monumenten). Kansen hierin kan betekenen dat de provincie waar mogelijk hierin (meer) kan ondersteunen / stimuleren.

Verduurzaming van monumenten bevorderen.

Actueel thema, wat voor de gemeente ook een actueel thema is. Zijn we als gemeente ook mee bezig zijn in het kader van voorlichting / stimulering en ondersteuning (duurzaamheidsmaatregelen ook recentelijk opgenomen in de gemeentelijke subsidieregeling). Kansen voor de gemeente (monumenteneigenaren) kan zijn dat er vanuit de provincie ruimere mogelijkheden (voorlichting / ondersteuning) geboden worden. Naast de al opgenomen subsidiemogelijkheid voor duurzaamheidsmaatregelen bij monumenten in onze subsidieregeling, kunnen monumenteneigenaren ook met gemeentelijke- en provinciale subsidie een energiescan uit laten uitvoeren. Daarnaast zijn er positieve omgevingsvergunningen verleend voor bijvoorbeeld zonnepanelen op/bij monumentale panden.

Draaipremie voor de Gelderse molens in de komende Statenperiode blijven geven.

Betreft voortzetting van recentelijk (weer) ingevoerde subsidiemogelijkheid voor moleneigenaren van draaivaardige molens. Voor de gemeente betekent dit dat de moleneigenaren naast de gemeentelijke subsidie, ook subsidie vanuit de provincie kunnen blijven ontvangen.

Gelderland blijft
rijk aan natuur,
landschap en
cultuurhistorie

Organisatie die zich inzetten voor het behoud van monumenten ondersteunen.

Betreft organisaties zoals de Monumentenwacht en Gelders Genootschap. Voor de gemeente betekent dit dat we - ten gunste van de monumenteneigenaren - een inhoudelijke beroep kunnen blijven doen op hun specifieke deskundigheid bij de instandhoudingsvraagstukken van monumenteneigenaren. Van deze instanties wordt regelmatig – op advies/tip van de gemeente – door monumenteneigenaren gebruik gemaakt.

Samen met gemeenten en overige partners kijken naar bestemming van vrijkomend maatschappelijk vastgoed waaronder kerken.

Vraagstuk vrijkomende kerken is bij meerdere gemeentes een actueel thema. In onze gemeente wordt in samenspraak met de parochie / gemeenschap / gemeente / provincie al volop gewerkt aan de mogelijke invulling van de betreffende vrijgekomen kerken. Kansen hierin kan betekenen dat de provincie waar mogelijk hierin (meer) kan ondersteunen / stimuleren.

Nader verkennen hoe en op welke wijze we landschappen (historische buitenplaatsen) als onderdeel van ons erfgoed in stand kunnen houden.

Betreft een nieuw speerpunt vanuit de provincie. Kan voor de gemeente kansen bieden voor de 2 historische buitenplaatsen die in onze gemeente liggen (Kasteel Huis Bergh en directe omgeving in 's-Heerenberg en Huize De Kemnade en directe omgeving in Wijnbergen). Thema dient nog concreet uitgewerkt te worden vanuit de provincie. Montferlandse historische buitenplaatsen zijn bekend bij de provincie. V.w.b. Huis Bergh vindt periodiek overleg plaats tussen de gemeente, provincie en de Rijksdienst.

Initiatieven steunen die het gebruik van het Nedersaksisch stimuleren.

Kan voor de gemeente - en met name de oudheidkundige verenigingen (Heemkundekring Bergh en Oudheidkundige Vereniging Didam) - kansen bieden. Beide oudheidkundige verenigingen verzorgen al regelmatig thematische gastlessen op de Montferlandse scholen. Dit provinciaal speerpunt biedt wellicht mogelijkheden ter verbreding van dergelijke schoolprojecten.

Statenbrief voortgang aanpak monumentaal Gelders erfgoed – april 2020:

Wat gaan we doen?

Alle beschermde monumenten hebben waarde en vinden wij belangrijk. We gaan voor de instandhouding van ons erfgoed in de volle breedte. Met andere woorden, voor deze aanpak leggen we geen focus op categorieën monumenten of gebieden. De enige uitzondering die we maken zijn de monumenten die de functie woonhuis hebben. Voor deze specifieke categorie is er immers een subsidieregeling vanuit het Rijk voor Rijksmonumenten of vanuit de meeste gemeenten (voor gemeentelijke monumenten met cofinancieringregeling van de provincie).

Om het Gelderse erfgoed in stand te houden, richten we ons op drie aspecten.

- **Restauratie.** Een goede bouwkundige staat is de basis van een monument. Restauraties door gekwalificeerde aannemers, zorgen ervoor dat de gebouwen met behoud van historische waarden in stand worden gehouden.
- **Herbestemming.** We zien dat leegstand van monumenten steeds vaker voorkomt. Dit geldt in belangrijke mate voor kerken, maar ook voor erfgoed met een maatschappelijke functie zoals scholen. Leegstand betekent verval: voor het monument zelf maar ook voor de omgeving. We willen (dreigende) leegstand van monumenten aanpakken door gemeenten en eigenaren te helpen met het vinden van een passende bestemming
- **Energieaanpak.** Het verduurzamen van de gebouwde omgeving is één van de belangrijkste maatschappelijke opgaven van de komende tijd. De energieaanpak van monumenten vormt een extra uitdaging vanwege de complexiteit die de historische gebouwen met zich meebrengen. Gelukkig beseffen steeds meer eigenaren dat er veel verschillende duurzaamheidsmaatregelen mogelijk zijn.

Voorgenomen wijzigingsplan voormalige boerderij aan de Zeddamsweg 8 te Braamt

NIEUW-DIJK SCHILDERINGEN

Een grote naam in een kerk in een klein dorp

Het kleine Nieuw-Dijk herbergt kunst van hoog niveau. Het bewijs is te zien in de kerk, zegt Onno Ydema.

Nieuw-Dijk
Onno Ydema maakt op de eerste van de Nieuw-Dijkse geboortebijbelen wijzen naar de schiedelingen die zijn vader Jacob reizen naar en zijn in de Antoniën van Padualand maaker. Ze hebben volgen hem toe de missie van Nederland. Je niet hier het werk van een rijke kunstenaar, die in een kleine kerk in de periode zag.

Ydema is kunsthistoricus. De schilderijen in de kerk in Nieuw-Dijk nemen een bijzondere plaats in in de kerkschilderkunst in de twintigste eeuw, zegt hij. "Voor werken uit die tijd zijn van heel lage kwaliteit. Er zijn slechts een paar grote namen en daar is mijn vader er een van."

Vooraf zijn zijn in opmerkelijk, geroemd en ingang. Hij werd daarmee afgeleid van wat theologisch correct is. Die die de vader alleen in de kerken van Noord-Nieuw-Dijk, op uitnodiging van de stichting Leefbaar Nieuw-Dijk. "In ik hier weer bent, vind ik eigenlijk dat ik te weinig over zijn werk in Nieuw-Dijk in het boek heb opgenomen", vertelt hij. "Vooraf de schilderijen van de engelen in de kapellen optreden en heel erg uit. Ze zijn puur bij en in het goud. Die heb ik in de voorstelling van de heug in de kerkschilderkunst van de kerk in Nieuw-Dijk zijn gewild. Hij pure maal al de bekende discussie en de be-

Ik ben bang dat het werk verloren gaat, daarom geef ik het nu de aandacht

— Onno Ydema

Kameelhaar
Op de voorstelling, de heug in de Mariakapel en de heugeliden boven de sacristie zijn veel afbeeldingen en namen van heiligen te zien. Prof. dr. J. van der Meulen, bevoegd van deze zijde, is afgebeeld in een reeks met van kameelhaar. Petrus Donders, Mea

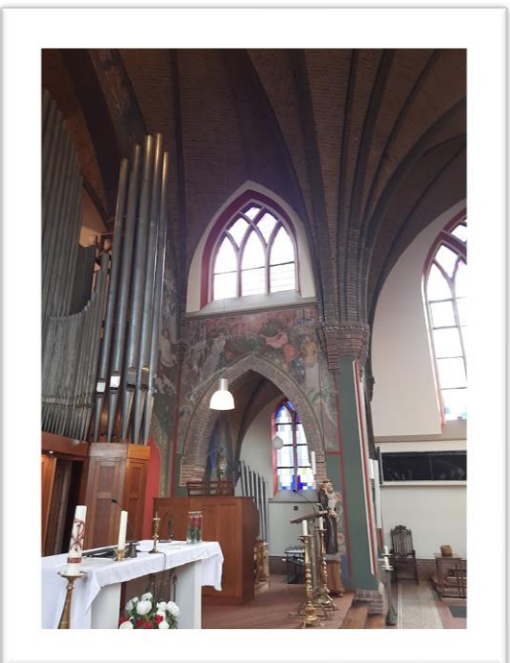
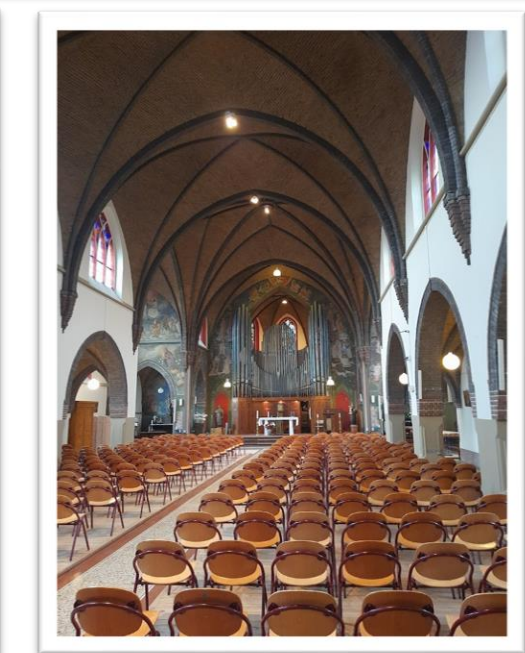
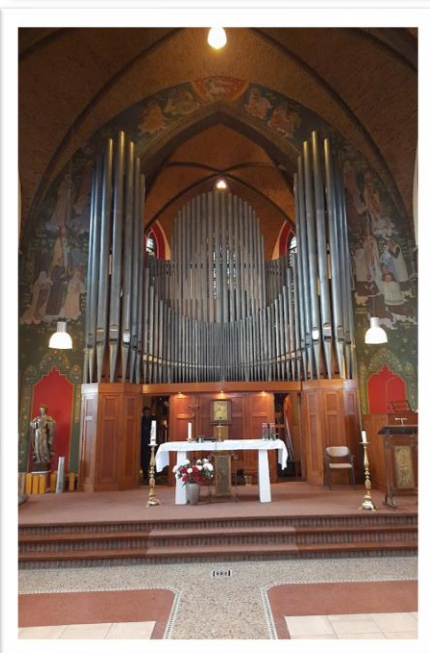
Mea, Ludgerus, Gertrudis Marijke en Pius X zijn eveneens te zien in de kerk in Nieuw-Dijk. Bovendien staat de sacristie heeft Ydema een boom van Christus als goede berder met een lam op zijn schouders afgebeeld.

"Boven de sacristie is een raam, die mijn vader als offerd gefruite, in de tijd die hij met zijn moeder in Dikland woonde", weet Ydema uit zijn herinnering. "Mijn moeder, Henry Dierdorus, was hier zo'n tien jaar schoolleraar. Naar de kerkschilderingen maakte mijn vader ook veel schilderijen, waaronder de nodige afbeeldingen. Deze zijn vooral in het bezit van de familie."

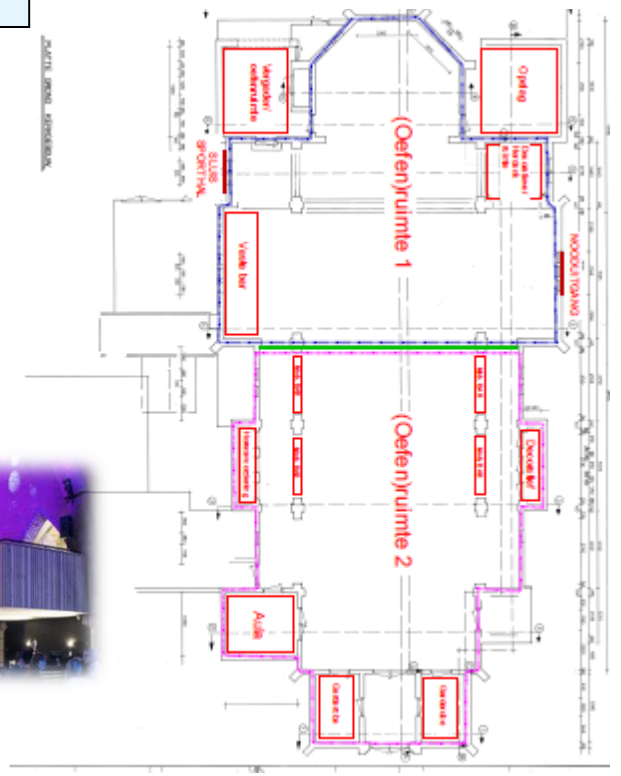
De kerkschilderkunst was voor Ydema in die tijd de enige manier om god te verdedigen. Zijn muurschilderingen zijn in 11 kerken te zien. De Antoniën van Padualand in Nieuw-Dijk was de laatste Nederlandse kerk die hij bewerkstelligde. "Zijn laatste werk maakte hij in een kerk in de Vierste Staten. Dit was ook internationaal aandacht te geven aan de kunstenaar. Het boek in het Engels geschreven."

Hier het boek wil Ydema het werk van zijn vader zichtbaar maken. "Als het bekend wordt, zien mensen hoeveel waarde het heeft en blijft het ook bewaard", zegt hij. "Ik had het liever niet zelf geschreven, maar omdat niemand anders het deed, heb ik de pen naar hand genomen. Het is nu te zien dat het boek steeds meer het werk verloren gaat, net als hier in Nieuw-Dijk. Ik ben bang dat daarmee zijn werk verloren gaat. Ik geef het daarom nu de aandacht die het verdient."

Artikel bijzondere muurschilderingen en plaatsing nieuwe pelsorgel kerk Nieuw-Dijk

Concept-plan van aanpak herbesteding kerk Loil

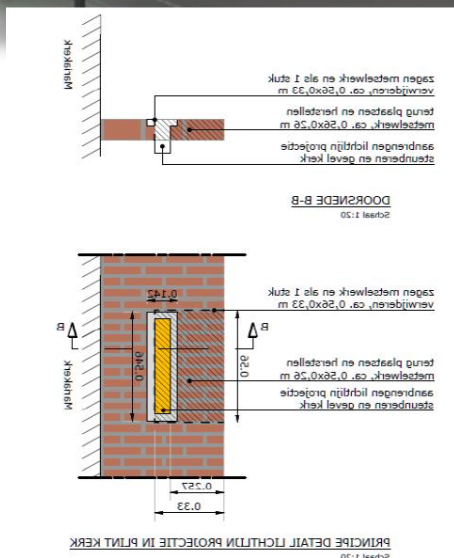
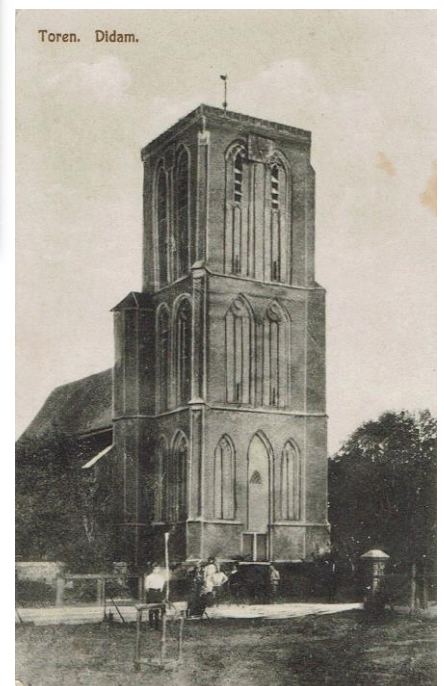
Verzoek aanbrengen groene omheining voormalige pastorie Smallestraat 35 Nieuw-Dijk

Wijziging gevel en realiseren duurzaamheidsvoorzieningen Steegseweg 5 Beek

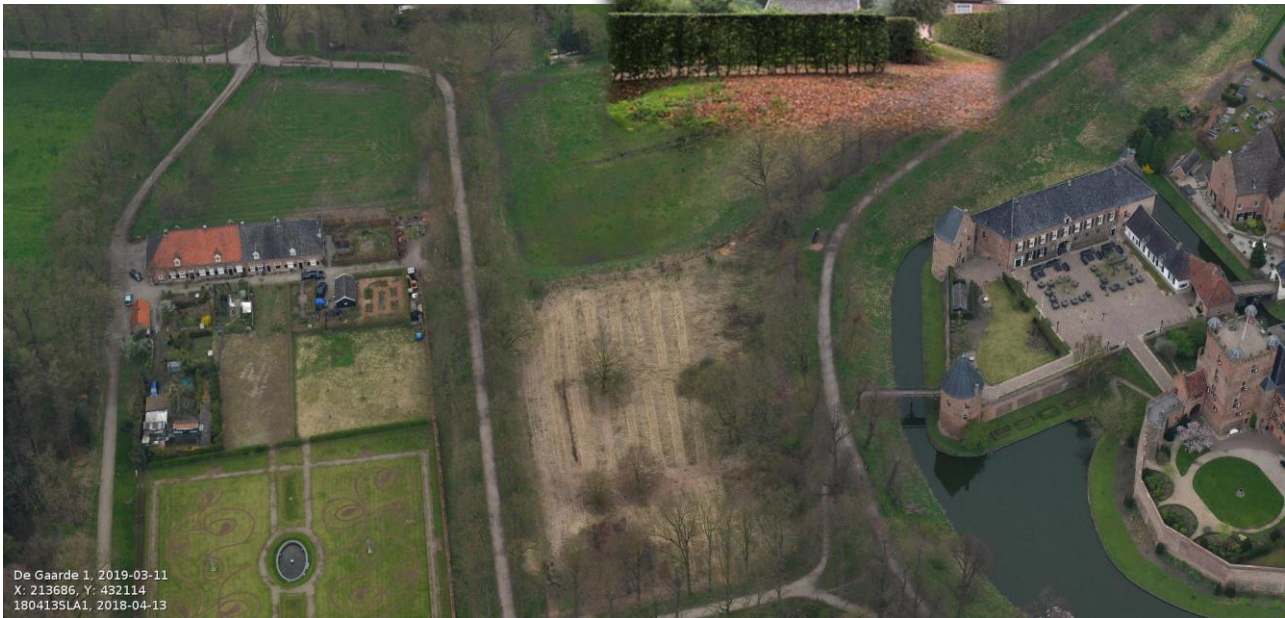
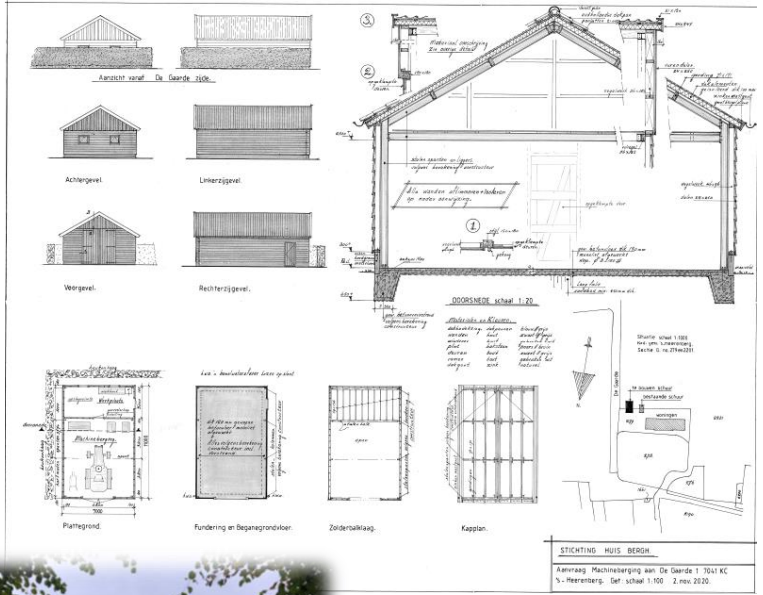
Verlichtingsplan: aanbrengen van inbouwwarmaturen voor het aanlichten van de Mariakerk Didam

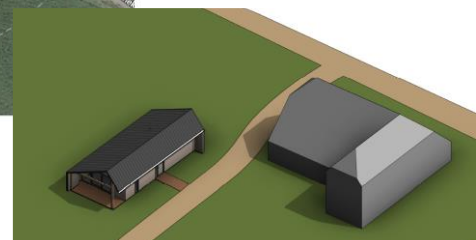
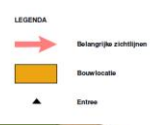
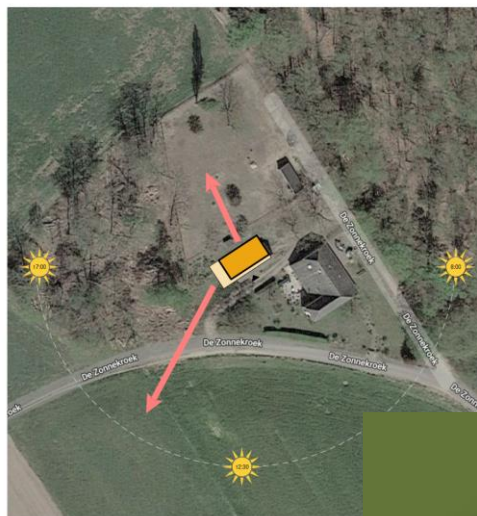
Realiseren schuur tuinman Huis Bergh bij De Gaarde (gelegen in de historische buitenplaats van kasteel Huis Bergh)

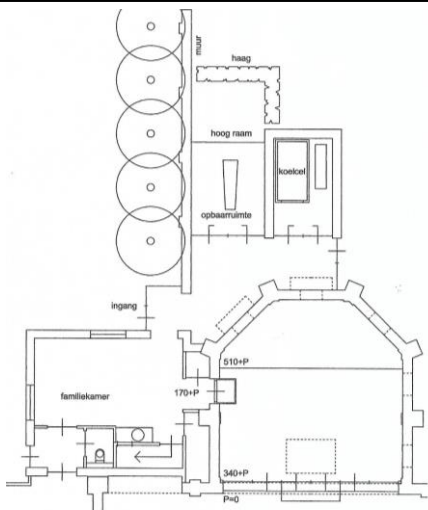
Realiseren bijgebouw bij De Zonnekroek 2 Lengel

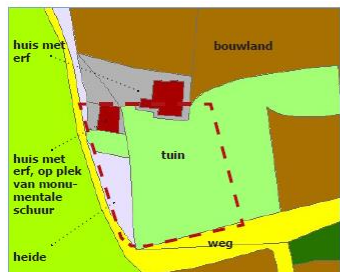
De afstand tussen de schuur en de monumentale boerderij zal worden vergroot

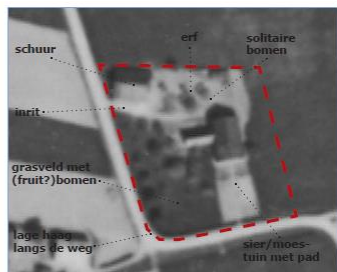
Voorgenomen gebiedsontwikkelingsplan en realisatie mortuarium aan Sint Suitbertuskerk Stokkum

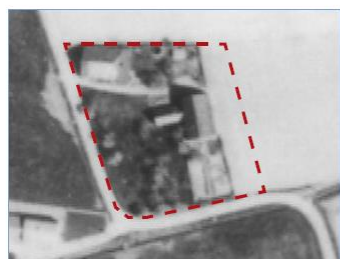
Voorgenomen herbestemmingsplan met erfadvies schuur bij Linthorsterstraat 1 Stokkum

Historische kaart 1811 - 1832 bron: HISGIS

Luchtfoto 1949 bron: Dotkadata

Luchtfoto 1973 bron: Dotkadata

Luchtfoto 1995 bron: Dotkadata

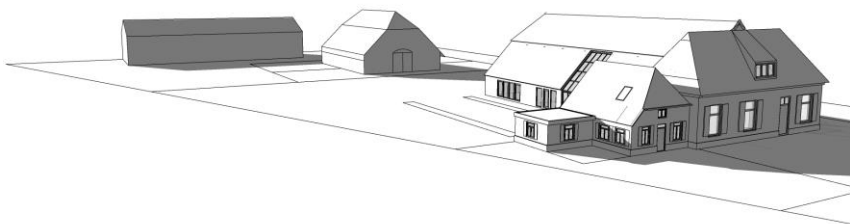
ADVIES

Voorliggende schets geeft een richting aan die er voor moet zorgen dat het toekomstige ontwerp van het erf meer aansluit bij de historie van het erf, de bestaande situatie en de één erfgedachte.

Schematische weergave hoofdopzet erf

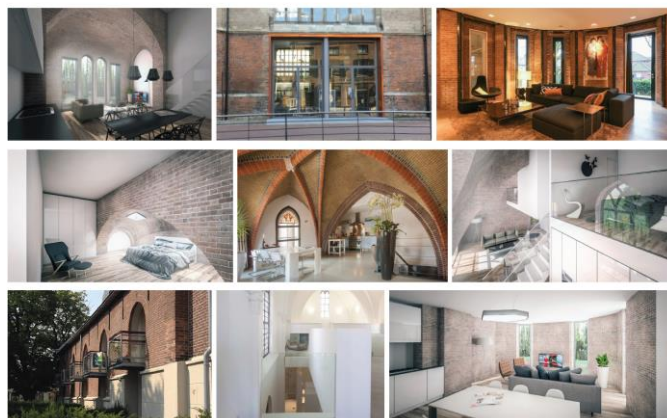
**Studie voorgenomen
herbestemmingsplan 'Bluemer Hoeve'-
Kruisallee 14 Wijnbergen**

Herstel terrazzo vloer 's-Heerenbergseweg 6 Zeddam

Presentatie voorgenomen herbestemmingsplan kerk Johannes de Doper Kilder

2. Glas in loodraam Sint-Jan de Doper - Bouwpastoor Bluemer

(bevindt zich achter in de kerk, aan de rechterkant van de ingang vanuit de kerk gezien)

Ontworpen door Pater Randag.

Het batig saldo van de Parochiefeesten in 1945 ten bedrage van f 800,00 (aangevuld tot f 1100,00) is aangewend om de parochiestichter Pastoor Bluemer in een raam te vereeuwigen.

Pastoor Bluemer biedt de kerk van Kilder aan Sint-Jan de Doper aan, die de kerkpatroon moet worden.

De parochie Kilder is gevormd uit een gedeelte van de gemeente Bergh en een gedeelte van de gemeente Wehl. De wapens van beide gemeenten zijn in de afbeelding verwerkt.

Verklaring van de wapens.

Bergh - 'zijnde een schild van zilver, beladen met een ten halven lijve uitkomende rode leeuw, gekroond, getongd en genageld van goud, het schil omboord met een zwarte rand, waarop drie gouden penningen en gedekt met een gouden kroon'. ('s-Gravenhage 7 October 1818)

Wehl - in azuur een keper van goud, vergezeld van drie leliën van hetzelfde.

Inventarisatie herstelwerkzaamheden stadsmuur Walsteeg 's-Heerenberg

Verfadvies buitenschilderwerk voormalig gemeentehuis Didam

VERFTECHNISCH ADVIES

BUITEN

Originele: kozijnen, ramen, deuren

Materiaal	grenen
Huidig verfsysteem	dekkende verf alkyd
Waarneming	aangelast hout afpoederen / krijlen beglazingsdichting defect gecorrodeerd bevestigingsmateriaal hechtingsklasse 2-3 (onthechting plaatselijk) kale randen mechanische beschadigingen ondeugdelijke verflagen plaatselijk openstaande verbindingen scheuren stopverzoom onbehandeld en niet meer intact stopverzoom ondeugdelijk vervuld verweerd hout vochtpercentage kleiner of gelijk aan 18%

Ondeugdelijke verflagen 1/3m het kale hout.

Aangelast hout.

Kerkenvisie Montferland

SPECTRUM
partner met elan.

Doelen kerkenvisie in Montferland:

Het proces tot herbestedding van kerken soepeler laten verlopen, met name in de gemeenschappen waar het herbesteddingstraject wat stroef verloopt. Daarnaast inzicht krijgen in het toekomstperspectief van alle kerkgebouwen in Montferland.

Datum:
25/01/21

Onderwerp:
Kerkenvisie Montferland

Ons kenmerk:
514MC

Kerkenvisie Montferland

Achtergrond

Volgens onderzoek komt meer dan 80% van de Nederlanders zelden of nooit meer in een kerkgebouw. Door de teruglopende kerkbezoeken zijn er steeds minder vrijwilligers die zich inzetten voor het beheer en behoud van het kerkgebouw. De gebouwen voldoen vaak niet aan de hedendaagse eisen van duurzaamheid, comfort en gebruik. Daardoor zijn ze vaak ook moeilijk inzetbaar voor multifunctioneel gebruik. Door het teruglopende aantal kerkbezoeken is de exploitatie van de gebouwen vaak moeilijk sluitend te krijgen. Naar verwachting sluiten in Nederland de komende 10 jaar tussen de 1.800 en 4.800 kerken hun deuren.

Het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap (OCW) stelt sinds 1 januari 2019 middelen beschikbaar voor het opstellen van kerkenvisies. Het primaire doel van OCW is het behoud van (rijks)monumentale kerkgebouwen.

Om dat doel te bereiken is het noodzakelijk om alle kerkgebouwen in samenhang te bezien: van alle tijden, van alle geloven, monumentaal en niet-monumentaal. De belangen van alle betrokken partijen (eigenaren, gemeenten, inwoners en erfgoedorganisaties) worden daarbij onderling gehoord en gewogen.

In gezamenlijkheid wordt zo een duurzaam toekomstperspectief ontwikkeld voor de kerkgebouwen: de kerkenvisie. Door het ministerie is gekozen om het initiatief tot een kerkenvisie naar te leggen bij de gemeente omdat daar de verschillende belangen samenkomen: ruimtelijk, economisch, cultureel en sociaal.

Gemeente Montferland

Gemeente Montferland heeft circa 13 kerkgebouwen. Bij een aantal kerkgemeenschappen is van sluiting (nog) geen sprake, terwijl in het geval van de Katholieke kerken al meerdere processen lopen tot herbestedding van de kerkgebouwen.

Parochie H. Gabriël heeft de afgelopen jaren 6 kerken gesloten, waarvan er 5 in de gemeente Montferland. Deze 5 kerkgebouwen zijn allen verkocht (Loil, Kilder, Nieuw-Dijk, Stokkum en Braamt). De Parochie geeft aan dat er nog meer kerken zullen sluiten als de prognose voor bezoekers klopt. Bijzonder is de herbestedding van de Heilige Mattheüskerk in Azewijn (De Verrijzenis Parochie). Voor deze kerk zijn er plannen in ontwikkeling, om de kerk om te bouwen tot een ruïne.

Hoe kan het proces van herbestedding voor deze kerken soepel verlopen? Welke kansen en uitdagingen liggen er?

Een proces van herbestedding is omvangrijk en je hebt als initiatiefnemer te maken met veel belanghebbenden. Er kunnen verschil in meningen ontstaan over bijvoorbeeld de belangrijke maatschappelijke- en erfgoedwaarden van een gebouw, maar ook is het lastig om draagvlak te creëren en te behouden bij inwoners.

Rapport historie De Peer – Emmerikseweg 12 's-Heerenberg (dubbelbestemming 'waarde – cultuurhistorie' in het bestemmingsplan)

Object: Café De Peer
Adres: Emmerikseweg 12
Postcode: 7041 AW
Plaats: 's-Heerenberg

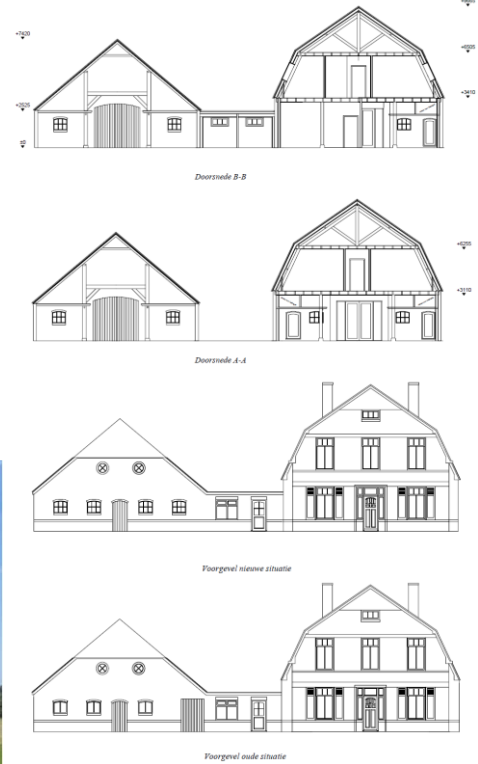
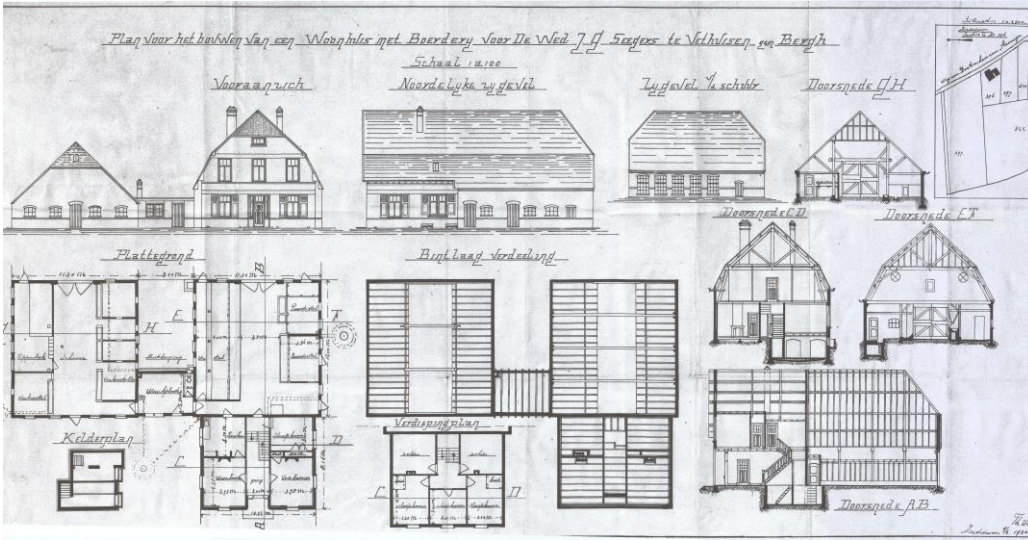
Bestemmingsplan: Centrum 's-Heerenberg e.o.

Bestemming: Horeca
Dubbelbestemming: Waarde – Cultuurhistorie

Functie: Herberg (v.a. 1866)
Huisvesting marechaussee (van 1895 tot 1917)
Café (tot 2019)

Restauratieplan voormalige boerderij – Langeboomsestraat 1 Vethuizen

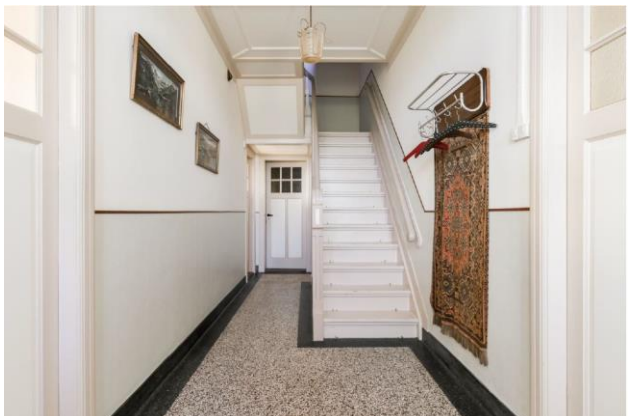
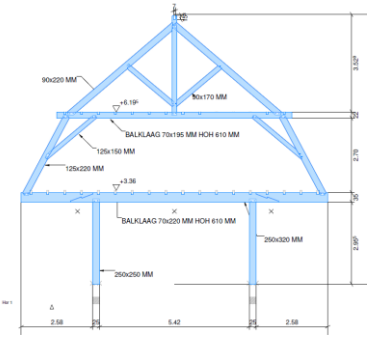
Restauratie plan Langeboomsestraat 1 Vethuizen

Dit restauratie plan is geschreven ter ondersteuning voor het restaureren van deze boerderij. In opdracht van de

Fam. Zwanenburg
Gлиндhorst 36
3794 NJ De Gild

3-1-2022

Halfjaarlijks overleg met Gemeente, Provincie, Rijksdienst en Huis Bergh

- Muntwal 7 onderhoud schilderwerk en voegwerk.

- Koetshuis restaurant Heeren Dubbel vervangen keukens

- Tochtportaal entree kasteel

Februari 2021
Huis Bergh

September 2021
Huis Bergh

- Materieelloods groenbeheerder Gaarde 1

Gaarde 1-4

Tochtportaal binnenplaats kasteel

Zwarte molen

Boetselaersoorg

- funderingsonderzoek kasteel (nog geen rapport)
Uitleg tijdens rondgang

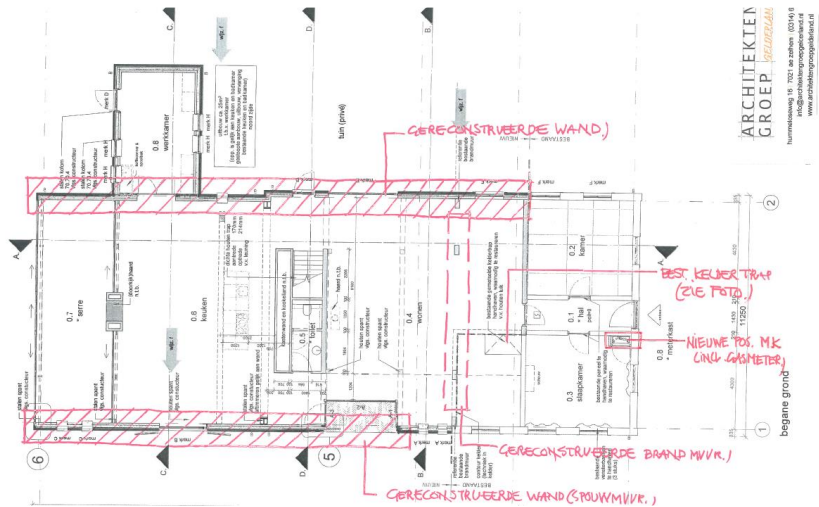
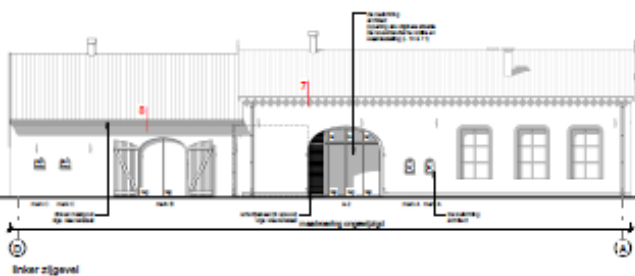
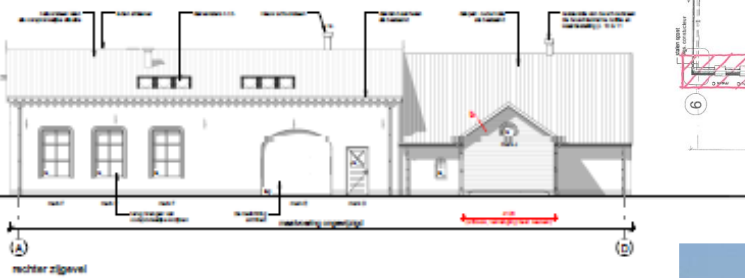
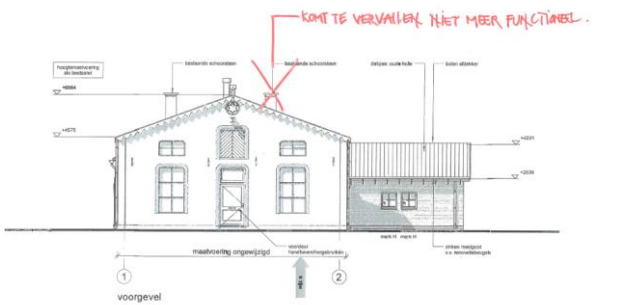
Koetshuis Boetselaersborg

Voorbeeld Hondshut toren
Nieuwe ANWB borden
Nieuwe schijfjes uitgegeven door gemeente Montferland
Nieuwe huisnummer geïmalleerd

Molenberg 9 Stokkum – reconstructieplan “Muldershuis”

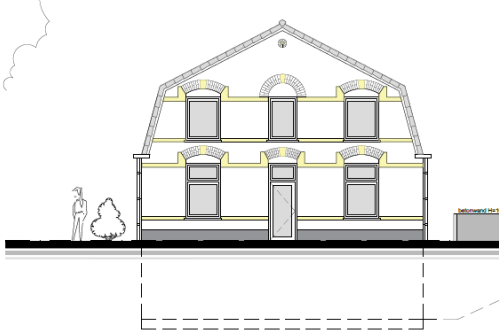
ARCHITECTEN GROEP **VELDZIJL**
Nieuwsteedweg 15, 7021 de Zwaluw, 02046 B
info@veldzijlarchitecten.nl
www.veldzijlarchitecten.nl

Onderhoudswerkzaamheden 't Olde Posthuus 's-Heerenberg

Herbestemmingsplan Vinkwijkseweg 11 Zeddam (dubbelbestemming 'waarde - cultuurhistorie' in het bestemmingsplan)

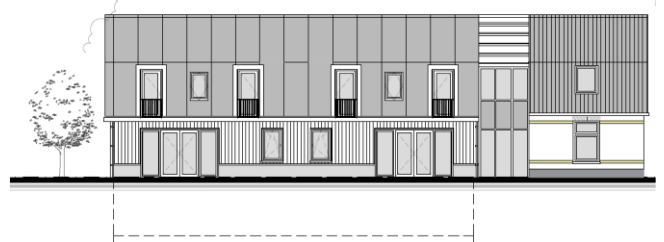

T.p.v. van toegang woonhuis maatveld = 20mm minus peil
Linkerzijgevel (Nieuw)

ALHOF
bouwkundig adviesbureau

RAPPORT

Onderzoek invloed windaanbod voor molen 'De Volharding' te Zeddam, i.v.m. planontwikkeling op de kavel Vinkwijkseweg 11, 7038 AV, Zeddam.

T.p.v. van toegang woonhuis maatveld = 20mm minus peil
Achtergevel (Nieuw)

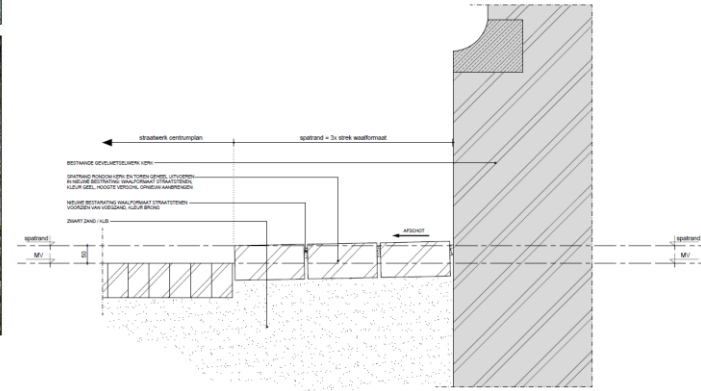

FOTO 1 (linksboven): fragment van het bestaande glazie rondom de Mariakerk.

FOTO 2 (linksonder): fragment van de huidige staat van het glazie met de nodige beschadigingen aan het metselwerk.

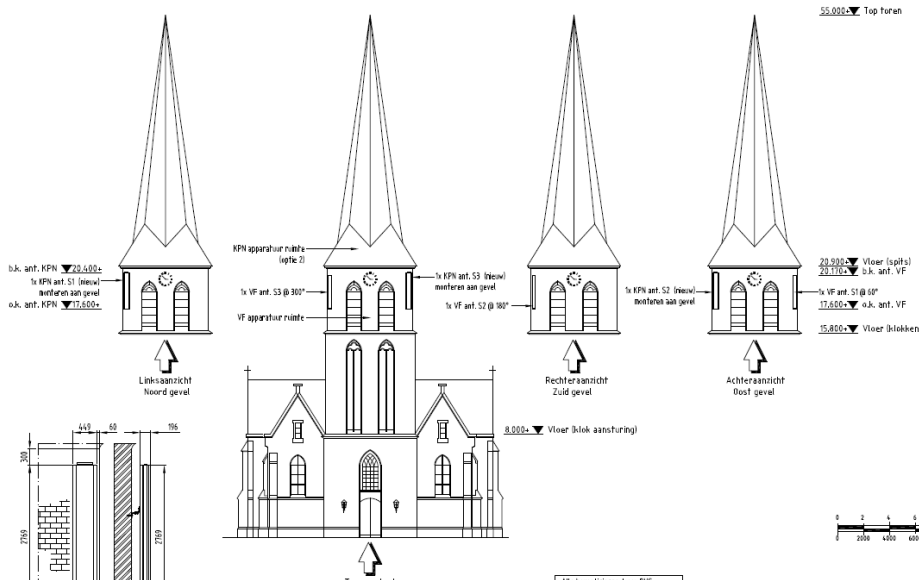
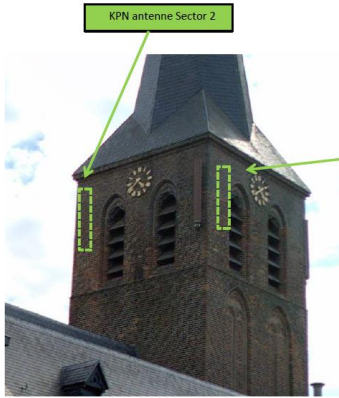
FOTO 3 (rechtsboven): ander fragment van het schadebeeld aan het bestaande glazie.

FOTO 4 (rechtsonder): voorstel voor de nieuwe straatstenen: waalformaat met ca. 10 mm voeg, aangebracht in voegzand, kleur brons (2^e steen van rechts).

VERVANGING GLAZIE MARIAKERK DIDAM

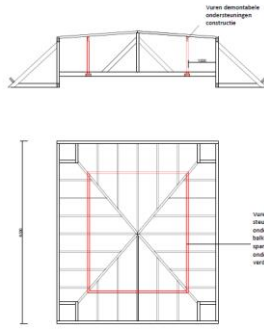
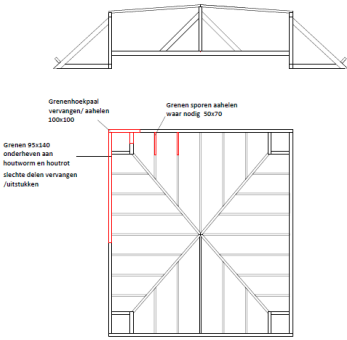
Wijziging antenne-installatie Sint Martinuskerk – Beek

Verbeteren dakconstructie Sint Martinusstraat 22 Beek

Dit is grotendeels afgetimmerd. Het hogere gedeelte is niet afgetimmerd, maar dit deel is slechts of minder goed te inspecteren in verband met vervuiling, glaswelddeels en het ontbreken van looppalken. De inspectie heeft op aangepaste wijze plaatsgevonden. Constructief verloor de kapconstructie tussen redelijk en matig. Het flauw hellende dak is zeer licht uitgevoerd. De regels (de balklaag van 50 x 70 mm) zijn te gering van afmeting. Op diverse plaatsen buigen de regels door of zijn losgeraakt en gedeeltelijk waggelend. Het dak draagt geen grote belastingen. Botsen is op diverse plaatsen al tweelichtig (vooral op enkele hoeken die in enige mate zijn ingezet).

Bestaande constructie.
De bestaande constructie gaat niet overnemen, we gaan de grenen laten vervangen/verzakken die aangetast zijn door houtrot of houtworm. We houden in veel mate van de bestaande constructie intact. Het hout wat we gaan gebruiken zal overeen komen met het bestaande (zelfde profiel/houtsoort/houtstructuur/afmeting gelijk aan bestaand). Het houten dakbedeksel zal waar nodig uitgewerkt worden. We nemen gelijk aan het bestaande dakbedeksel.

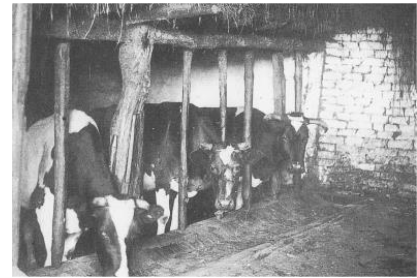
In het inspectierapport van de monumentenwacht is opgemerkt dat het flauw hellende dak te licht is uitgevoerd en versterkt dient worden. De reden hiervan is te maken met de te maken constructie voor het ondernemen van de te licht uitgevoerde bekisting van het flauw hellende dak. Deze constructie gaat nu worden in verband met 75x175. Deze constructie draagt op de bekisting/bekisting en binnenwanden van de verdieping. Op deze manier laten wij de oorspronkelijke constructie van het dak intact, het is een verbetering om het gewicht van de kap op te brengen.

Beek-Monfterland, Oude R. K. Pastorie

Bouwhistorisch onderzoek 'Hertenbroeksgoed' – Koppelstraat 3 Braamt

Afbeelding 1 van 3

Op deze overzichtsfoto van het bedrijfsgedeelte richting het woongedeelte zijn de eikenhouten gebinten uit de zestiende of zeventiende eeuw zichtbaar.

Afbeelding 1 van 3

De tamelijk sobere symmetrische voorgevel van het dwarshuis, kort na 1876 gebouwd.

Afbeelding 2 van 3

De linker zijgevel met de hoge gevel van het dwarshuis.

Luchtfoto van Hertenbroeksgoed in 1935. De bedrijfsvoering concentreerde zich voornamelijk rondom de vaaltstal, de open kapschuur en de werktuigenberging. De tuin rondom het woongedeelte is verkaveld door middel van heggen in enkele kleinschalige bloemborders, gazons en moestuinen.

Afbeelding 1 van 2

De open kapschuur is in 1930 gebouwd als hooschuur en werd later gebruikt als wagenberging, een functie die het nog altijd vervult.

De forse kelder onder het dwarshuis met gedrukt tongewelf.

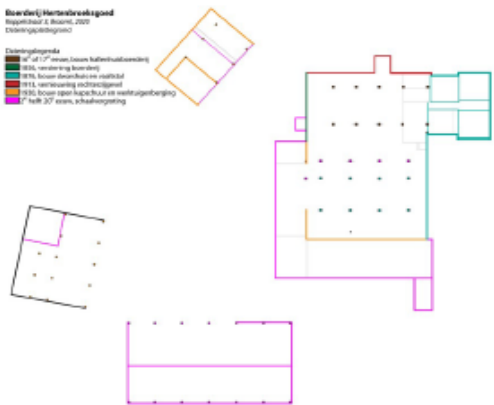

Afbeelding 4 van 5

De huidige kelder bevat nog relatief veel historische onderdelen zoals de pekelbak, de kelderheksen en de plafondhaken.

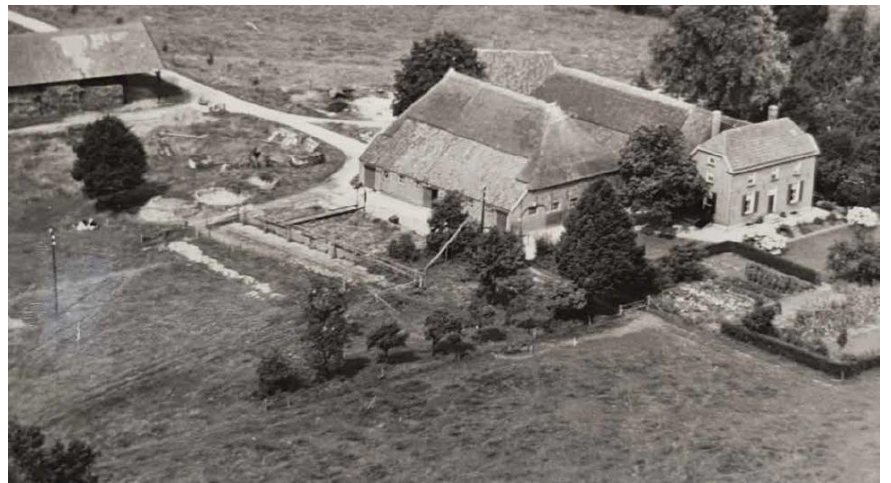
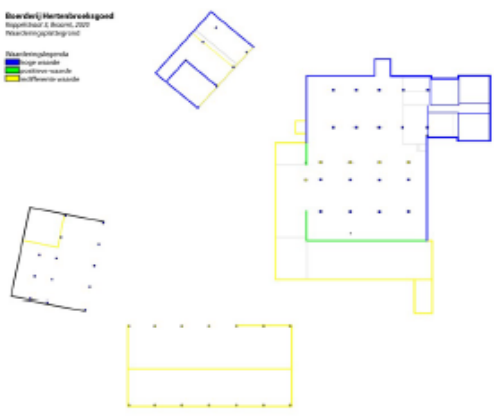
De zoldervloer in de vaaltstal is in de jaren vijftig ingebracht. De vloer is middels stalen beugels opgehangen aan de oude dwarsgebinten.

Afbeelding 3 van 3
Schetsplattegrond van het erf waarop de datering van de gebouwen is aangegeven en de waardering op hoofdlijnen met kleuren gevisualiseerd is. Blauw: hoge waarde, geel: indifferente waarde.

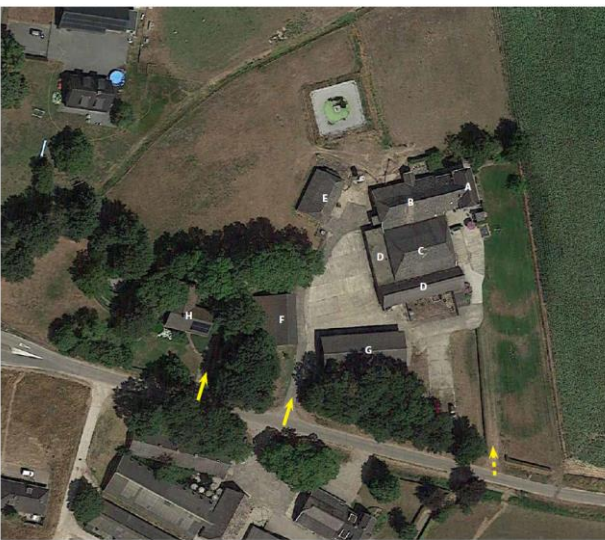
Afbeelding 1 van 3

De dateringsplattegrond van Hertenbroeksgoed met haar bijgebouwen. De tekening van Siene Swinkels uit 2020 is als onderlegger van de plattegrond gebruikt.

Afbeelding 2 van 3

De waarderingsplattegrond van Hertenbroeksgoed met haar bijgebouwen. De tekening van Siene Swinkels uit 2020 is als onderlegger van de plattegrond gebruikt.

1. Huidige situatie
- A. boerderij: woonhuis
  - B. boerderij: de deel
  - C. vaaltstal
  - D. stal
  - E. varkensstal
  - F. kappelhuur
  - G. wagenloods
  - H. burgerwoning Koppelstraat 1

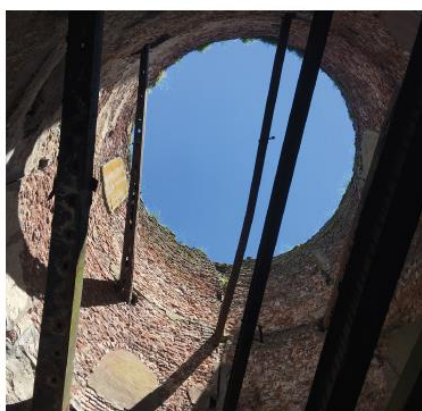
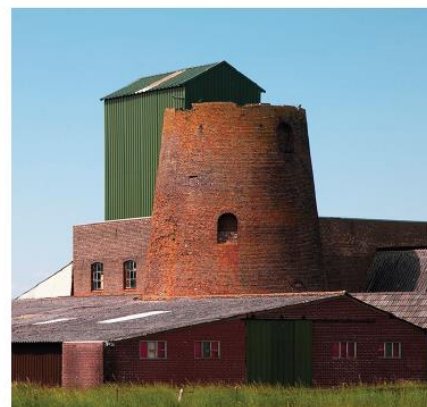

referentiebeelden "haus-im-haus"

Sfeerbeelden voorgenumen herbestemming molen 'Ten Bensel' Doetinchemseweg 2-4 Loerbeek

Karakteristieke elementen van de Doetinchemseweg 2-4

Huidige situatie

Wensbeeld - meer beplanting - meer natuur

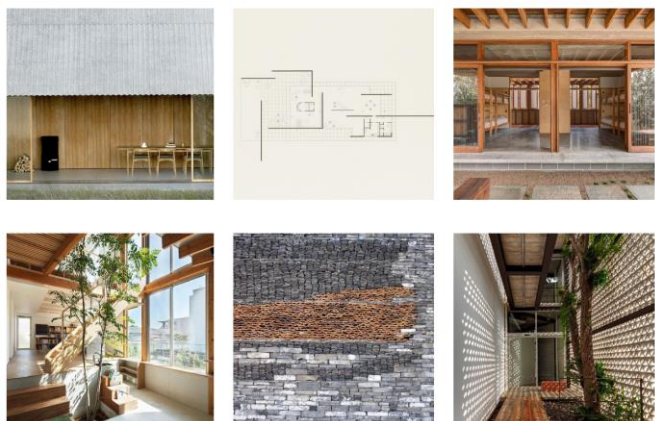
De Maalderij - Woonhuis 1

Sfeerbeelden Woonhuis 1

Woonhuis 2

Sfeerbeelden Woonhuis 2

Restauratie gevel - pastorie Kilder

Herbestemmingsplan kerk en pastorie van Stokkum

Algemeen:

Kerk en pastorie zijn door de stichting St Suitbertus overgenomen van de Katholieke kerk om er een dorps huis in te vestigen voor de dorpsgemeenschap van Stokkum.

Om de vele clubs, verenigingen etc. ruimte te kunnen bieden zal de kerk en pastorie verbouwd moeten worden, met respect voor het monumentale karakter van deze fraaie gebouwen.

Het betreft een paar ingrepen in de kerkzaal en de sacristie en er worden een aantal aanbouwen gerealiseerd. De gevels blijven vrijwel geheel intact. Er komen wel 3 doorbraken op de begane grond naar de serre en de verbindinggang van pastorie naar de kerk met bijbehorende ruimtes wordt gesloopt en ook de oude schoorsteen van de kerk verdwijnt.

Kerkzaal:

In de kerkzaal wordt achter de hoofdentree een voorzieningenblok gemaakt. De midden gang blijft intact en aan de zijkanten blijven ook gangen om ramen en baksteen ornamenten niet af te sluiten. De nieuwe houten wanden van het voorzieningenblok (zelfde hout als van uitbouwen buiten) sluiten in het hart van de bestaande baksteenbogen aan en openingen die boven de verdieping vloer van de nieuwe verdieping uitsteken worden gevuld met glas.

De verdieping is ontworpen als een soort doos die door iets uit te steken boven de houten onderbouw lijkt te zweven. Hierdoor is het zicht op kap en ramen in de voorgevel nog steeds mogelijk. De puivulling van de verdieping is van slanke aluminium profielen met een zelfde indeling/materiaal als de nieuwe puien van de uitbreidingen.

T.b.v. zangkoren en evt. andere optredens is aan de zijkant een balkon gemaakt. Getracht is om dit balkon zo slank mogelijk met een transparante borstwering te maken en er onder wel een aantal kasten, maar de gevel met baksteen ornament blijft nog steeds deels zichtbaar en de kasten worden vrij voor deze sierrand geplaatst. Het balkon heeft een vrijdragende constructie (reversibele oplossing).

De bestaande nissen links en rechts van het koor en de Mariakapel aan de voorgevel blijven bestaan als expositieruimte voor oude beelden etc. van de kerk. Deze ruimtes worden afgesloten met hardglazen vensters zonder kozijn strak tegen de wanden.

Serre en andere nieuwe uitbouwen:

De serre is bedoeld om een kleinere intieme ruimte te maken voor kleine bijeenkomsten en geeft tegelijkertijd de mogelijkheid om de kerk naar buiten gericht te maken. Hiervoor moeten 3 openingen in de oude gevel gemaakt worden met dubbele deuren. De serre heeft een plat dak met Sedum en langs de hele oude gevel komt een lichtstraat om van binnenuit zicht te houden op de fraaie baksteen gevel.

Aan de voorzijde komt een berging met een open lichte houten gevelbekleding (bijv. Louro Preto). Deze houten gevel komt ook weer terug in de uitbouw van het uitvaartcentrum. Voor de aansluiting van serre/sacristie en uitvaartcentrum zijn terug liggende overgangsvlakken gemaakt en er is ruimte tussen raam met luik sacristie en de nieuwe pui van het uitvaartcentrum. Pui indeling en materiaal is dus overal het zelfde type (smalle gemoffeld alum. Profielen van bijv. Reijnaars)

De indeling van de sacristie is gewijzigd om mensen die afscheid komen nemen te kunnen ontvangen. Er is hier ook een MIVA toilet gemaakt en een kleine pantry. Vanuit het uitvaartdeel zijn ook dubbele vlakke deuren naar het koor gemaakt. I.v.m. het vermijden van hoogteverschillen (toegankelijkheid) wordt de vloer van het koor wat verlaagd, maar blijft nog steeds ca 20 cm boven de kerkzaal vloer.

Pastorie:

De pastorie wordt gesplitst in 2 delen: begane grond wordt kantoor voor een Welzijns organisatie en zij gebruiken de hoofdentree. De hoofdstructuur van de ruimte blijft vrijwel geheel intact, behalve rechts achter: hier worden nieuwe toiletten (incl MIVA) gemaakt en een pantry.

Op de verdiepingen komt één ruime woning. De entree van de woning komt op de plek waar de verbindinggang is afgebroken. De oude wand bij de entree wordt gestukt en van een passend muurkleur voorzien en een bescheiden luifel boven de voordeur.

De indeling van de verdieping wordt op enkele plekken gewijzigd. De doorbraak in de woonkamer wordt zodanig uitgevoerd dat de oude wanden structuur herkenbaar blijft. Er wordt ook een verbindinggang naar het dak van de serre gemaakt om de woning een buitenruimte te geven. Hiervoor moet wel weer een hek om dit dakvlak worden aangebracht. Gedacht wordt aan een neutraal ogend gemoffeld stalen hek met hardglazen vulling.

Op zolder worden 2 slaapkamers gerealiseerd met dakramen.

De woning heeft massief 1,5 steens muren. In principe worden hier voorzetwanden (sandwich) aangebracht en het dak wordt van binnenuit geïsoleerd tussen de gordingen. Aan de gevel worden verder geen wijzigingen aangebracht.

Voorgevel:

Zijgevel links:

Zijgevel rechts:

Achtergevel:

Kapel

Voorgevel:

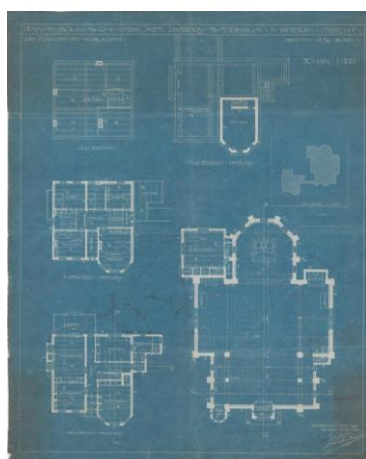
Rechter zijgevel met verbinding gang:

Woonkamer/voorgevel:

ST. SUIJBERTUS STOKKUM

Kapspanten

Verbouw kerk en pastorie st. Suitbertus Stokkum.

Voorgevel nieuw

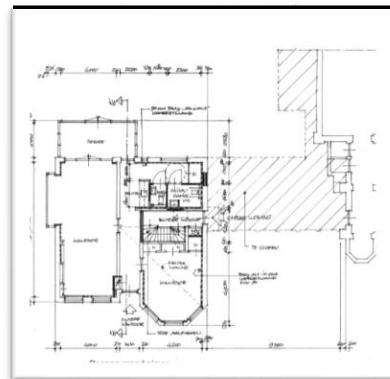
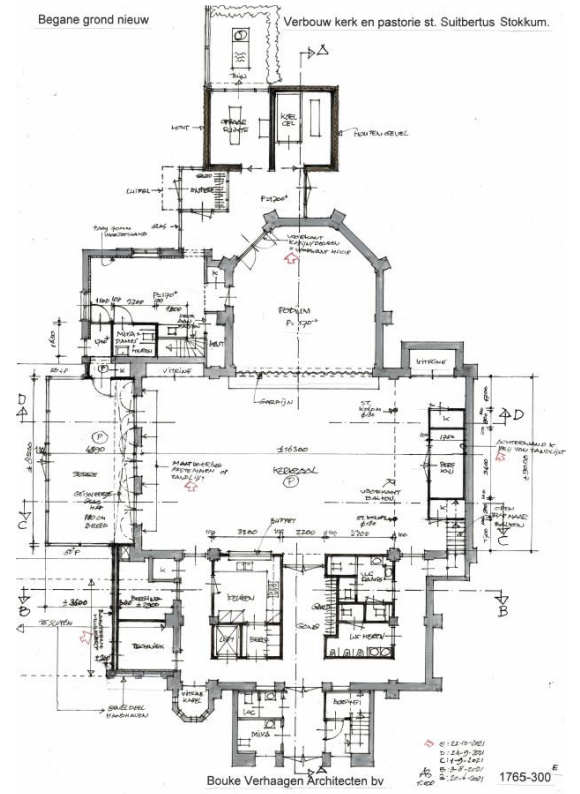

Verbouw kerk en pastorie st. Suitbertus Stokkum.

Begane grond nieuw

Verbouw kerk en pastorie st. Suitbertus Stokkum.

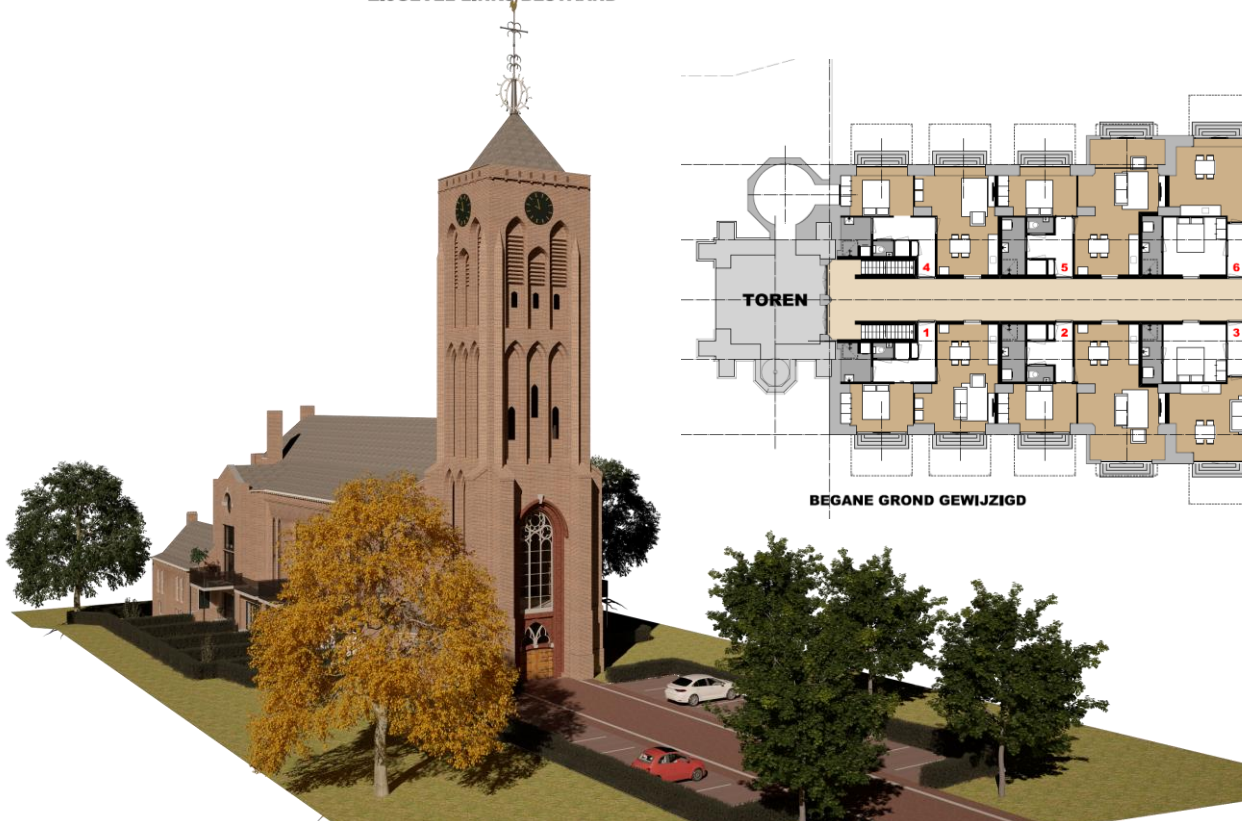

Schetsontwerp / impressie
voorgenomen herbesteding
kerk Azewijn

ZIJGEVEL LINKS BESTAAND

ZIJGEVEL LINKS GEWIJZIGD

BEGANE GROND GEWIJZIGD

Vaststelling verordening 'Erfgoedcommissie Montferland'

20
21

Vergelijking wijzigingen: 'Verordening op de monumentencommissie Montferland – 2016' versus: 'Verordening op de gemeentelijke adviescommissie cultureel erfgoed Montferland – 2021'.

Huidige verordening	Nieuwe verordening
Wettelijk kader: Instellen verplichte adviescommissie op basis van artikel 15 van de Monumentenwet.	Wettelijk kader: Instellen verplichte adviescommissie op basis van afdeling 17.2 van de Omgevingswet.
Artikel 1 Begripsbepalingen: Begrippen gerelateerd aan de betreffende verwijzingen naar de Monumentenwet en de Wet algemene bepalingen omgevingsrecht (Wabo).	Artikel 1 Begripsbepalingen: Begrippen gerelateerd aan de betreffende verwijzingen naar de Omgevingswet.
Artikel 2 Taak commissie.	Artikel 2 Taak en werkzaamheden. Inhoudelijk geen wijzigingen. Taak en werkzaamheden inhoudelijk en qua begrippen gerelateerd aan de Omgevingswet.
Artikel 3 Reikwijdte advies: Artikel inhoudelijk gericht op specifiek genoemde (uitgeschreven) cultuurhistorische belangen.	Artikel 3 Verplichte advisering: Artikel inhoudelijk gericht op verwijzing naar specifieke cultuurhistorische belangen waar een adviesplicht voor geldt.
Samenstelling en werkwijze artikelen 4 t/m 11:	Samenstelling en inrichting (artikelen 4 t/m 14):
Artikel 4: Voor de samenstelling van de adviescommissie dienen enkele leden een wettelijk bepaalde deskundigheid op het gebied van monumentenzorg te bevatten. Daarnaast is de deskundigheid van de lokale geschiedenis van belang dat deze vertegenwoordigd zijn in de monumentencommissie. Op basis van de huidige verordening bestaat de monumentencommissie uit de volgende (lokale) deskundigheid:	Artikel 4: Op basis van de Omgevingswet wordt ook weer wettelijk bepaald (artikel 17.9) dat enkele leden deskundig moet zijn op het gebied van de monumentenzorg. Geconcretiseerd in de (gezamenlijke) disciplines gericht op: cultuurhistorie, bouwen en architectuurhistorie, restauratiearchitectuur, restauratietechniek, landschap, stedenbouw en/of archeologische monumentenzorg. Met de continuering van de samenstelling van de huidige commissie, blijft de aangegeven deskundigheid gewaarborgd. Te weten:

Op 4 november stelde de raad de 'Verordening Erfgoedcommissie Montferland' vast, waarmee we als gemeente een (wettelijk verplichte) adviescommissie hebben t.a.v. het cultureel erfgoed in de gemeente (21int04544)

Verdrag van Faro

Verdrag van Faro in het kort

In 2005 publiceert de Raad van Europa het verdrag 'De waarde van cultureel erfgoed voor de samenleving', kortweg het Verdrag van Faro. Genoemd naar de plaats in Portugal waar het tot stand kwam. Deze is sinds 1 juni 2011 van kracht en op dit moment zijn 24 staten partij. De centrale vraag in het verdrag luidt: voor wie en waarom hebben we erfgoed? Hoe kunnen we erfgoed als bron, als cultureel kapitaal gebruiken voor verbetering van de kwaliteit van leven voor iedereen? De mens staat in het verdrag centraal en de benadering is niet louter expert gedreven. Het is immers de mens die betekenis aan het erfgoed geeft. Iedereen heeft daar recht op en dus is het belangrijk dat iedereen die dat wil, niet alleen toegang heeft, maar ook kan meedoen en meebepalen.

Juist cultureel erfgoed rechtvaardigt de grootst mogelijke democratische participatie, stelt het verdrag. In die lijn van denken past de brede opvatting die het verdrag kenmerkt: erfgoed is alles wat mensen willen doorgeven aan een volgende generatie. Het verdrag introduceert daarbij het begrip *erfgoedgemeenschap*. Dat is een groep mensen die zo veel belang hechten aan bepaald erfgoed, dat ze dat willen behouden en overdragen. Meedoen aan cultureel erfgoed betekent dat je vorm geeft aan cultureel burgerschap. De overheid heeft daarbij een belangrijke rol in het creëren van omstandigheden die dat mogelijk maken. Vanuit de RCE komt er een uitvoeringsprogramma Faro om de uitgangspunten van het verdrag samen met het erfgoedveld te vertalen naar de praktijk gericht op: Participatie in het onderwijs van nieuwe erfgoedzorgers, burgerinitiatief, sterkere verbindingen tussen erfgoed en sociaalmaatschappelijke doelen: [Faro-platform](#)

We zien Faro overal

De Faro-principes zijn al zichtbaar in Nederland. Het is een innovatieve praktijk in wording, opgezet door burgers, groepen vrijwilligers, samen met erfgoedinstellingen. In het hele land worden initiatieven ontplooid waarbij mensen erfgoed adelpieren, samen bepalen wat van waarde is of erfgoed inzetten voor acceptatie, erkenning en dialoog.

Fort WKU
In kunst en kampen, vergaderen, een kasteel bouwen en een broodje eten. Het Fort wordt met sociale participatie door een zorginstelling. Door afwisseling en werkvervalsing komen mensen op hun Fort tot hun volk, en – niet onbelangrijk – ook het erfgoed van er wal bij.

Verloren Banden
Stichting Verloren Banden digitaliseert en publiceert een verloren gevonden videobanden van het koren in de Molhuys groenmarkt in Broune. De banden tonen een onderbelicht hoofdstuk in de Nederlandse geschiedenis en zijn dus belangrijk erfgoed.

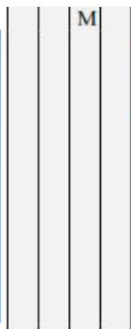
Instandhoudingswerkzaamheden (schilderwerk) aan de 'Gildekaot' Zeddam

Herstel torenhaan kerk Protestantse Gemeente Didam

Uit rapport Momumentenwacht:

- haan op ijzeren pen; verguldwerk

Het verguldwerk is zeer schraal of beschadigd en dient vernieuwd te worden. Het ijzerwerk vertoont roestvorming en dient behandeld te worden. De haan draait minder goed (mogelijk als gevolg van roestvorming).

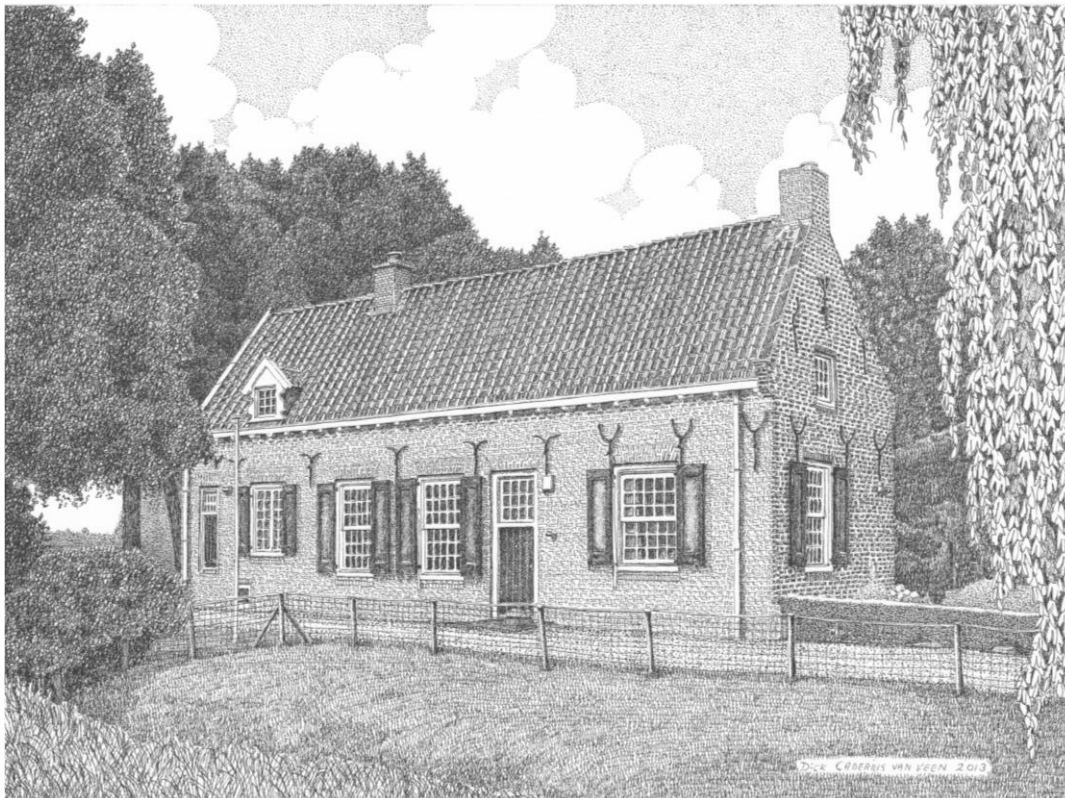
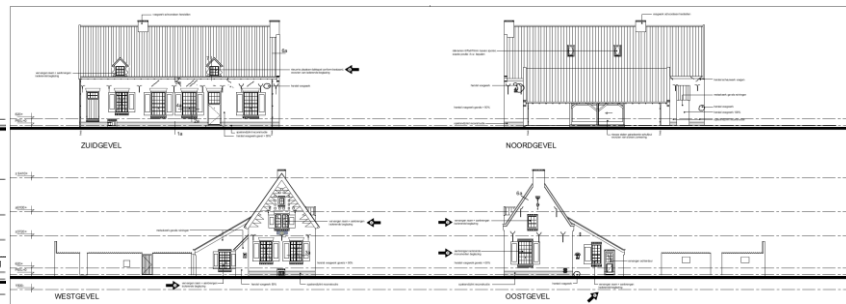
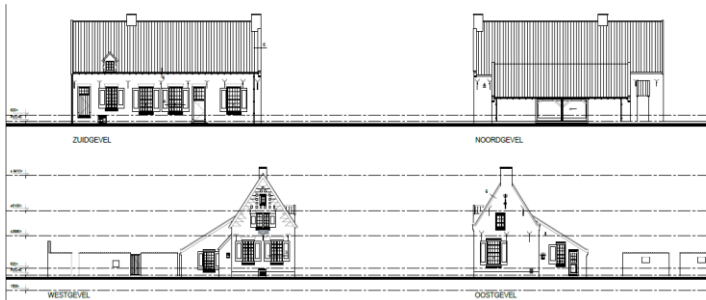
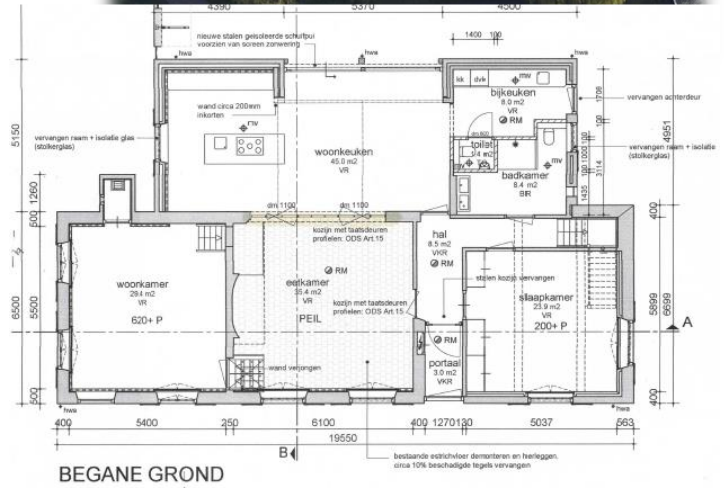
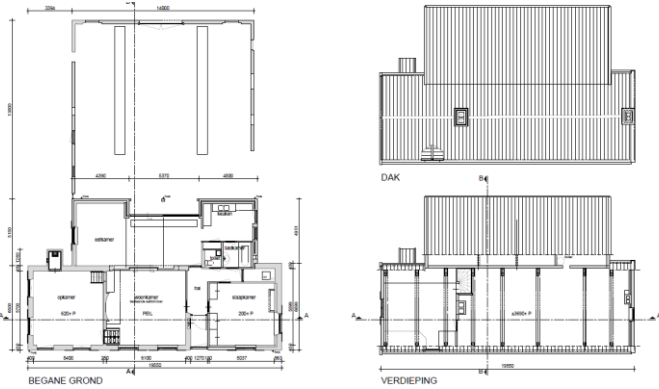

Nieuwe situatie

Wijzigingsplan Havezate "De Luynhorst"- Didam

De monumentale waarden

De monumentale waarden zijn in vier categorieën onderverdeeld.

Hoog monumentaal:

De monumentale waarden zijn hoog, ingrijpen staat nagenoeg geheel ten dienste van behoud van cultuurhistorische waarden. De monumentale waarden mogen niet worden aangetast.

Monumentaal:

De monumentale waarden zijn waardevol. Onder strikte voorwaarden zijn aanpassingen mogelijk, behoud van cultuurhistorische waarden staan voorop.

Licht monumentaal:

Hierbij is een aanpassing mogelijk met behoud van de belangrijkste monumentale waarden van het onderdeel.

Niet monumentaal:

Monumentale waarden zijn bij dit onderdeel niet of nauwelijks aanwezig hierdoor is een vrijere ingreep mogelijk, maar wel gericht op behoud van waarden en passend bij het monument.

Energieonderzoek Antonius van Paduakerk – Nieuw-Dijk

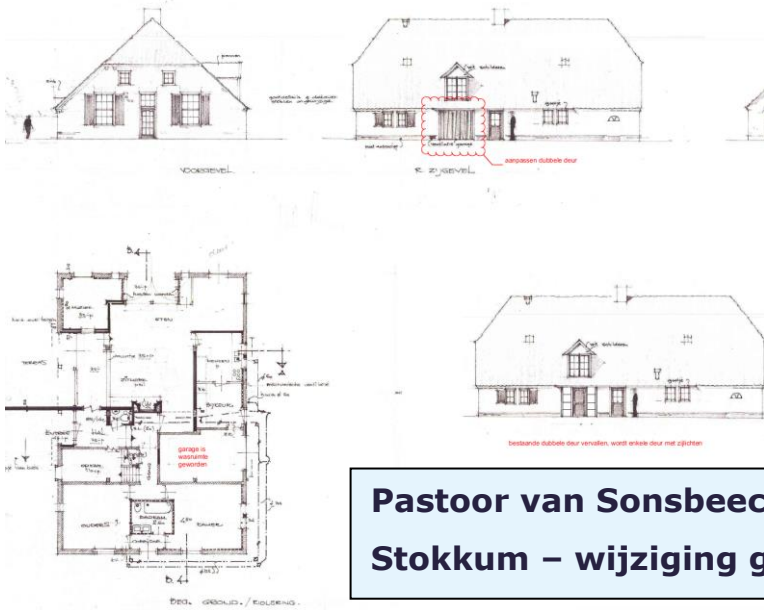
4 uw monument verduurzamen

“Monumenten vragen om maatwerk, niet om standaardoplossingen”

Elk monument is anders en vraagt om een specifieke behandeling. Niet in ieder historisch raam kan zomaar isolerende beglazing worden geplaatst, bijvoorbeeld. Er moet rekening worden gehouden met de monumentale waarden en het is van belang, om te realiseren dat het gebouw tijdens lang een eigen vocht- en temperatuurhuishouding gehad. Wanneer we opeens de bouwfysische eigenschappen veranderen, kan dit naar gevolgen hebben, zoals vochtproblemen, schimmelvorming en houtrot. Kortom: monumenten vragen om maatwerk, niet om standaardoplossingen.

Maar hoe gaat het proces nu precies?

- 1 U heeft de energieadvies voor uw monument ontvangen. Kies de meest passende energiebesparende maatregelen bij uw ambities en budget.
- 2 Via het omgevingsloket kunt u contact opnemen met uw gemeente of uw plannen vergoedingsplichtig zijn.
- 3 Maak een goede omschrijving of tekening van uw wensen. De adviseurs van Dijkraad kunnen u hierbij helpen.
- 4 Via omgevingsloket.nl vraag de nodige vergunningen aan bij uw gemeente.
- 5 Regel een mogelijke financiering bij bijvoorbeeld het Nationaal Restauratiefonds.
- 6 Vind een geschikte uitvoerende partij en vraag een offerte aan. Als de offertes passen binnen uw budget en ambities dan kunt u tot uitvoer overgaan.
- 7 Na oplevering kunt u nog meer genieten en is uw duurzame monument klaar voor de toekomst.

Pastoor van Sonsbeekstraat 48a Stokkum – wijziging gevel

Rapport: beschrijving bouwkundige staat, en de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden bij functie wijziging R.K. kerk H. Mattheus, Azewijn

Rapport bouwkundige staat en torenwijzer kerk Azewijn

Ten behoeve van de mogelijke functie wijziging, kerk → woongebouw, de beschrijving van de bouwkundige staat en de gevolgen voor de cultuurhistorische waarden

Voormalige R.K. kerk H. Mattheus, Mattheusplein 1, Azewijn, gemeente Montferland. Kadastraal bekend: gemeente: Bergh, sectie A, nr 620 Gemeentelijk monument, sinds juni 2002. Bouwjaar toren 1891, bouwjaar schip 1951

Opdrachtgever: EV Capital / Bouwkundig tekenbureau Herlaar
Datum: 03-02-2022

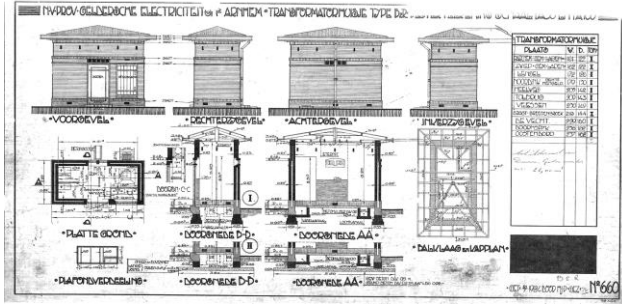
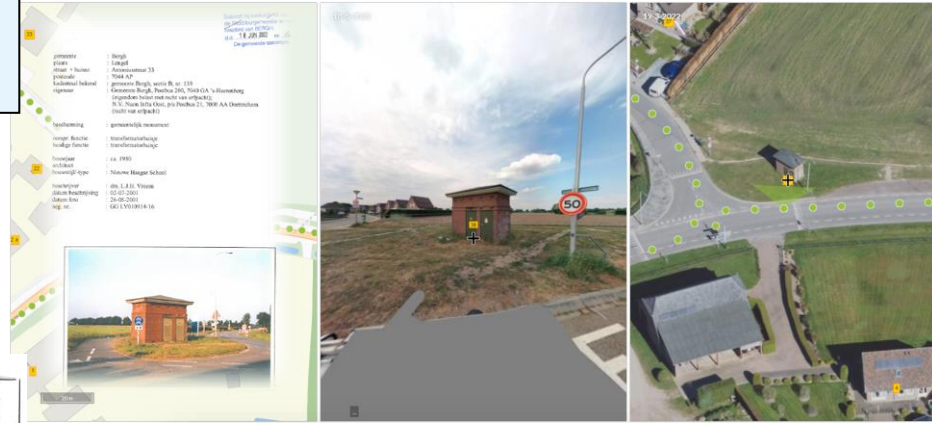

Verkennde analyse van de cultuurhistorische waarden in relatie tot de toekomstwaarde van de toren van de Sint Mattheuskerk te Azewijn

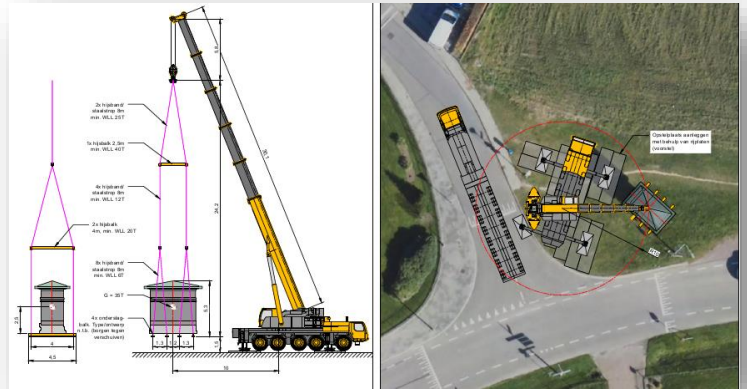
Bufileviva vande Kool 2022
Selders Gemeentelijk
Richtlijn: Drs. A. Bakker-Vroemen

Onderzoek verplaatsing transformatorhuisje Lengel

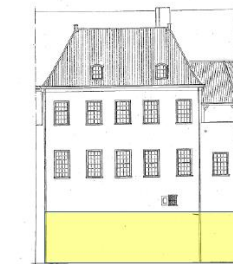
Onderzoek voegwerkzaamheden kasteel Huis Bergh

Voegwerkzaamheden

Door het bestuderen van het bouwhistorisch rapport lezen we dat de gevels verschillende bouwperiodes hebben en er meerdere voegtextuur en samenstellingen zijn. De oostgevel en onderzijde zuidgevel dateren van voor 1609. Deze zijn gemetseld met kloostermoppen en doorgestreken met een daggestreep. Op diverse gevels op het complex is ook de daggestreep aangetroffen. Verder is al 95% van de gevel het voegwerk vervangen. De onderste schuine gevel houdt veel vocht vast en is gevoelig voor onderhoud waarbij we zien dat dit voegwerk uit 2001 matig is. Het voegwerk en metselwerk zal in een laboratorium worden onderzocht om de oorzaak te kunnen achterhalen.

Het slechte voegwerk wil men vervangen (technisch noodzaak) in daggewerk in de kleur, textuur en vorm van het metselwerk uit 1609. Het bestaande voegwerk uit 2001 lijkt niet op het oorspronkelijke werk en is stukken geler van kleur en is licht aangesneden. Als het technisch nog goed is blijft dit zitten. Het knipwerk van de 18^e-eeuwse gevel is slordig gemaakt en de kleur is hier ook te geel maar constructief nog goed. Hier doen we op dit moment ook niets aan. Het nieuwe voegwerk zal straks lichter van kleur zijn en als deze te storend is zullen we het gaan bijkleuren met een minerale pigment en water.

Het voegwerk wat wordt vervangen. Het voegwerk valt onder regulier onderhoud waarbij geen oorspronkelijk materiaal wordt verwijderd.

Kasteel Huis Bergh
Bouwkundige
A.Zweverink

HUIZE „BERGH“ — S — HEERENBERG.

Oorspronkelijk voegwerk 1609 oostgevel

Nieuw voegwerk uit 2001 oostgevel

Oostgevel snijwerk uit jaren 80/90

Voegmonsters worden opgezet

Opnamerapport dak Dijkhuizerstraat 6 Vethuizen na stormschade

FOTO 05: Vernieuwde geschaafd houten constructie

FOTO 07: Luchtfoto met aanduiding gesneuvelde bomen

FOTO 06: Luchtfoto dakoverzicht voorhuis

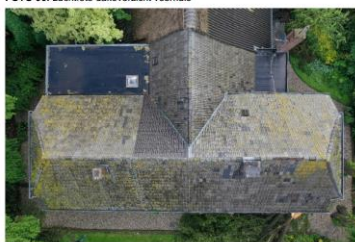

FOTO 09: Dak met schade pannendak

Opnamerapport

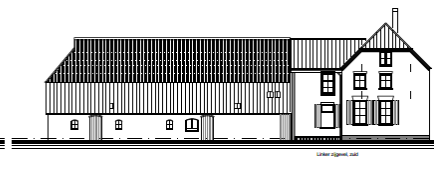
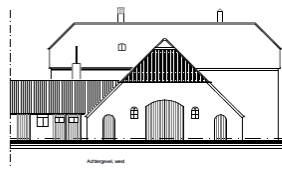
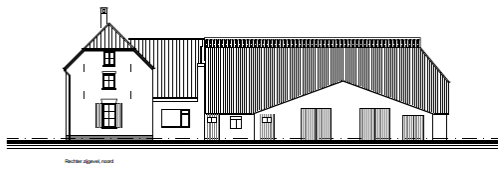
Object
Dijkhuizerstraat 6 te Vethuizen

Projectnummer
22-1059

Datum opname
21 & 24 mei 2022

Datum rapport
08 juni 2022

Herstel transformatorhuisje Wijnbergen

Mariakerk van Didam aangelicht

INSTANDHOUDING

RESTAURATIE 'KOENDERS-MÖL' TE BRAAMT

In de periode van december 2020 t/m juni 2022 heeft de omvangrijke restauratie van Koenders Møl (ook wel bekend als 'Braamtse molen') plaatsgevonden. Van deze restauratie is een restauratieverslag opgesteld dat ingaat op de bijzonderheden van het restauratieproces, de behaalde resultaten en de aandacht die het restauratieproject kreeg in de media.

De restauratie betrof de gehele restauratie van de molen, waarbij de molen weer in een maalvaardige toestand werd gerestaureerd met behoud van zoveel mogelijk historisch materiaal. De restauratie omvatte onder andere het herstel van metsel- en voegwerk, vervangen van het wickenkruis, vervangen van het staatwerk, herstel van het gaand werk, herstel van de balklagen en vloerlagen, divers klein timmerwerken en tot slot het schilderen van de molen. De restauratie is in opdracht van de eigenaar gedaan en begeleid door Van Reeuwijk bouwmeester en als hoofdaannemer uitgevoerd door restauratiebedrijf Roald Hans uit Vriezenveen.

Tijdens de restauratie werd uit het archief van de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de opmetingen van de molen uit 1951 teruggevonden. Deze schetsmatige opmetingen werden destijds verricht door de bekende molendeskundige Anton Sipman. De vele informatie op deze tekeningen konden goed verwerkt worden bij het restauratieproces.

De restauratie werd naast de bijdrage vanuit de eigenaar financieel mogelijk gemaakt door een bijdrage van de Provincie Gelderland, het Prins Bernhard Cultuurfonds, Vereniging De Hollandsche Molen, Vrienden van de Gelderse Molen en van de gemeente Montferland.

Foto's G.J. van Reeuwijk, van Reeuwijk bouwmeester

Vóór de restauratie, de molen stond er slecht bij en werd een gevaar voor de omgeving.

molenprijs.nl/KoendersMol

Restauratie Koenders Møl
 Molen van Braamt
 Met uniek wiekstelsysteem!

MET DANK AAN
provincie Gelderland

UITVOERING
ROALD HANS

PLANVORMING/BEGELEIDING
van Reeuwijk BOUWMEESTER

Molenfonds
 Provincie Gelderland CULTUURFONDS

MET STEUN VAN
 Stichting Vrienden van de Gelderse Molens

RESTAURATIE GEREED EIJD 2021

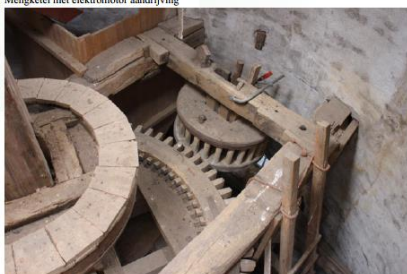
Mengkel met elektromotor aandrijving

Scheuren in de molenromp

De molen in de steigers

Spoorwiel en schijfloop

De kap naast de molen

Detail van de stroomlijn. De roeden zelf hebben geen bijvoening.

Molenromp na afvoegen en het aanbrengen van een verharding rondom de molen.

Voorbeeld van het toegepaste elektra materiaal

Voor het herstel werden de velgstukken en de plooiën overgebracht naar de werkplaats

Het gietijzeren kruirad dat in 1951 ook al aanwezig was bleek in de grond te zijn gezakt en gebroken. Het was zeer bros gietijzer dat niet kan worden hersteld.

Het herstelde spoorwiel weer in de molen.

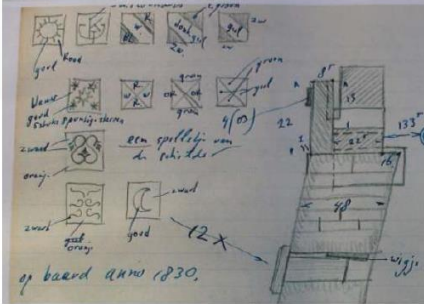

Schenking van de familie Koenders.

In de steigergaten op kapzolder allemaal gekleurde plankjes. Dit was in 1951 ook al aanwezig blijkt uit de opmetingen van Sipman. Een bijzonder bouwdetail.

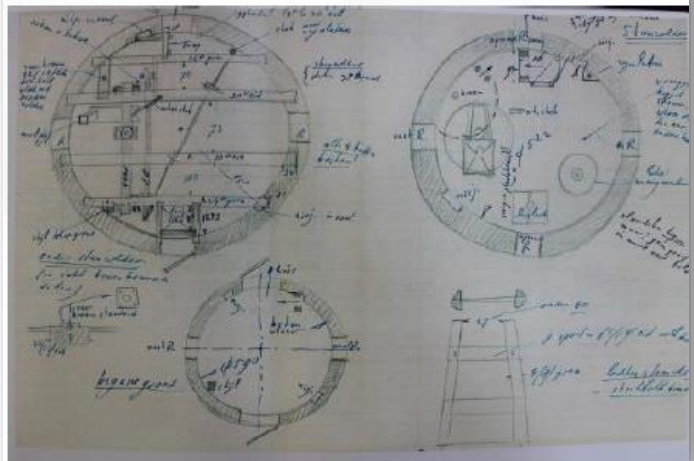
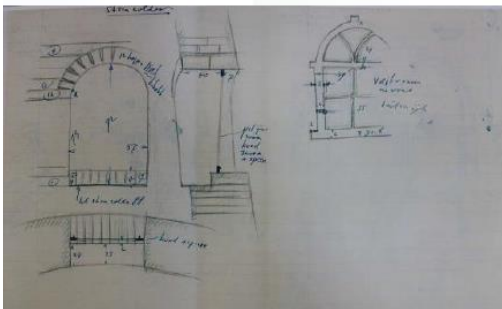
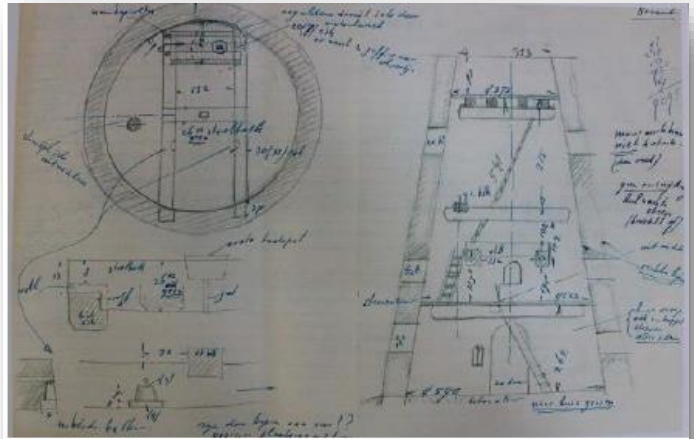
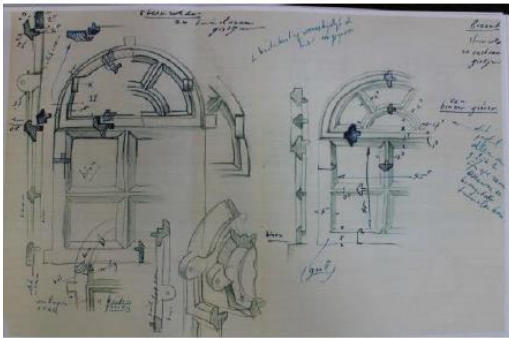
Opmeting van Sipman met de gekleurde afdekkingen. Hij omschrijft het als een spelletje van de schilder. E.e.a. zit nu echter al meer dan 70 jaar zo op de molen en is daarmee ook onderdeel geworden van de cultuur- historische ontwikkeling.

Aandrijfas voor de elevator en mengketel. Deze as kan op de wind en met een oorspronkelijke elektromotor worden aangedreven.

De herstellde vanotrommel

De herstellde vangtrommel

In de kap van de molen

De herstelde kruilier

Een groot deel van de balkkoppen werden polymeerchemisch hersteld.

De molen bij de oplevering juni 2022

Het eindresultaat, de molen bij de oplevering juni 2022

RESTAURATIE MONUMENTAAL SCHUURTJE BEHOREND BIJ WOONBOERDERIJ 'DE HOGE TRUIS' TE LOIL

Het oorspronkelijke schuurtje is eind jaren '50 gebouwd (bron: buren) en verkeerde na al deze tijd in zeer slechte staat. Doordat het schuurtje niet was gefundeerd, waren de kopgevel en delen van de zijgevels verzakt. Met name de verzakking van de kopgevel veroorzaakte problemen, omdat deze hierdoor vrij was komen te staan van de zijgevels en dreigde om te vallen. Daarnaast was de kapconstructie erg slecht. Enerzijds doordat deze tijdens de oorspronkelijke bouw (te) licht was uitgevoerd en behoorlijk was doorgezakt, anderzijds door aantasting van ongedierte en houtrot.

Door de slechte staat van het schuurtje en het gevaar van instorting, in combinatie met het ontbreken van een fundering, was ons oorspronkelijk plan om het hele object te slopen en vervolgens weer opnieuw op te bouwen in dezelfde stijl en grootte, met gebruik van zoveel mogelijk oorspronkelijke en/of passende materialen.

Na het aanvragen van een sloop- en bouwvergunning bleek echter snel dat we geen toestemming voor onze oorspronkelijke plannen kregen en werden we verzocht om naar alternatieven te kijken. De grootste uitdaging hierbij was om een goede oplossing te vinden voor het stabiliseren van de fundatie van de gevels. Vanuit de monumentencommissie kwam hierbij de suggestie voor het injecteren van de ondergrond van het schuurtje met een speciale mortel, dit bleek echter al vrij snel een veel te kostbare en onhaalbare optie.

Monumentenwacht Gelderland heeft een onderhoudsrapportage van het schuurtje gemaakt. Met dit rapport zijn we in overleg met de aannemer en constructeur gegaan en kwamen we uiteindelijk op het idee om 4 stalen L-constructies te maken die met de verticale zijden werden verbonden met de kopgevels en met de horizontale zijden werden verbonden met de betonwapening en daarna in de betonnen vloer werden gestort. Dit idee gaf ons het vertrouwen dat het schuurtje goed, duurzaam en veilig (richting de toekomst) was te restaureren met maximaal behoud van de authentieke eigenschappen en materialen.

Achtereenvolgens zijn de volgende werkzaamheden uitgevoerd:

- Alle gevels gestut en gefixeerd met een tijdelijk houten constructie;
- De pannen verwijderd en uitgezocht zodat deze konden worden hergebruikt;
- De houten dakconstructie, de vloer en overig noodzakelijk zaken verwijderd/gesloopt;
- De door sloop vrijgekomen stenen allemaal handmatig afgebikt voor hergebruik;
- Het grondbed in het schuurtje uitgegraven;
- Rondom aan de onderzijde van de gevels uitsparingen uitgehakt;
- Aan de kopgevels in totaal 4 stalen L-constructies gemonteerd;
- Zware betonwapening aangebracht die via uitsparingen doorloopt tot onder de gevels en tevens is verbonden met de stalen L-constructie;
- Betonnen vloer gestort, via de gemaakte uitsparingen tot onder de gevels en over de Horizontale delen van de stalen L-constructie;
- Alle stenen rondom scheuren in de gevels en de stenen aan de (verzakte) hoeken uitgetand, en opnieuw opgemetseld/ingeboet;

- De houten kapconstructie opnieuw opgebouwd en de originele pannen weer gebruikt. Geprobeerd dezelfde pannen bij te kopen, dat was een behoorlijke zoektocht maar is uiteindelijk gelukt. De nokpannen en pannen aan de zijgevels zijn weer in beton gelegd;
- De kozijnen en houten deuren vervangen;
- Schoorsteen en loodwerk hersteld;
- Aan de westzijde (niet zichtbaar vanaf de openbare weg) is een glazen schuifpui geplaatst.

Leuk detail:

Voor het herstellen van de muren hebben we zoveel mogelijk vrijgekomen stenen afgebikt en hergebruikt, toen bleek dat we stenen te kort kwamen hebben we uit een ingestort/gesloopt object in de buurt (Doesburgseweg 4) oude stenen uit de puinresten kunnen uitzoeken en deze in combinatie met het vakmanschap van de metselaar nagenoeg gelijkend aan de originele stenen verwerkt in het schuurtje.

Bron: Eigenaren woonboerderij 'De Hoge Truis' - Doesburgseweg 19 Loil.

Bron: Loil, De Hoge Truis (Uit het boek Loil 2000 "Hier wil ik blieve")

BEVORDEREN INSTANDHOUDING IN CIJFERS

Een belangrijk middel in het stimuleren en ondersteunen van de instandhouding van monumenten is het toekennen van subsidie aan monumenteigenaren.

Om deze instandhouding te stimuleren en te ondersteunen stelt de gemeenteraad jaarlijks een budget van € 40.000,-- beschikbaar, waarbinnen monumenteigenaren van gemeentelijke monumenten op basis van de gemeentelijke subsidieregeling subsidie kunnen aanvragen voor de instandhouding van hun monument.

Doordat de gemeente een subsidieregeling voor instandhoudingswerkzaamheden kent, kunnen monumenteigenaren zowel subsidie van de gemeente als van de provincie Gelderland krijgen.

In 2020 heeft de provincie een bedrag van € 28.169,-- beschikbaar gesteld, in 2021 een bedrag van € 28.158,-- en in 2022 een bedrag van € 28.000,--. Zowel in 2020, 2021 en 2022 zijn de beschikbaar gestelde budgetten (zowel van de gemeente als van de provincie) benut. De gemeente subsidieert 25% en de provincie 18% (2020 en 2022) en 19% (2021), waardoor de eigenaar zelf respectievelijk 57% en 56% heeft geïnvesteerd in de instandhouding van het gemeentelijk monument. Uit de aanvragen blijkt dat de uitvoerders (aannemers, schilders, loodgieters e.d.) voornamelijk lokale – en regionale uitvoerders zijn. De subsidie komt daardoor dus niet alleen ten goede aan het monument en zijn omgeving, maar ook aan de lokale ondernemers.

In cijfers betekent dit het volgende:

Jaar	Aantal	Subsidie gemeente	Subsidie provincie	Eigen investering eigenaar	Totale investering instandhouding
2020	20	€ 40.000,--	€ 28.169,--	€ 90.364,--	€ 158.533,--
2021	22	€ 40.000,--	€ 28.158,--	€ 86.747,--	€ 154.905,--
2022	18	€ 40.000,--	€ 28.000,--	€ 90.140,--	€ 158.140,--

Daarnaast maken monumenteigenaren – daartoe gestimuleerd - in hun voorbereiding voor de instandhoudingswerkzaamheden of voorgenomen wijzigingen regelmatig gebruik van de adviezen van de Monumentenwacht Gelderland (via lidmaatschap of eenmalige deelinspecties). In 2017 waren 51 monumenteigenaren bij de monumentenwacht aangesloten, in de periode 2020-2022 hebben ca.87 monumenteigenaren gebruik gemaakt van de monumentenwacht. Dit betekent dat monumenteigenaren zorgvuldig bezig zijn met de zorg van hun monument.

Ter ondersteuning van de monumenteneigenaren in hun subsidieaanvragen voor instandhoudingswerkzaamheden zijn er vanuit de monumentencommissie in 2022 leidraden opgesteld. Deze leidraden zijn toegespitst op de meest voorkomende subsidieaanvragen voor instandhoudingswerkzaamheden, zoals: *Schilderwerk, Metsel- en voegwerk, Na-isolatie en Metalen bekledingen.*

Voorbeeld leidraad: Schilderwerk

TECHNISCH BLAD VERDUURZAMING / ONDERHOUDSSUBSIDIE MONUMENTEN: ONDERDEEL 46 SCHILDERWERK

1. INLEIDING

In het kader van de subsidieaanvragen voor het onderhoud aan Gemeentelijke monumenten is het van belang om, ter ondersteuning van deze aanvraag, een gestandaardiseerd technisch blad met betrekking tot de betreffende onderhoudsactiviteit toe te voegen. De restauratie- / onderhoudsactiviteit van deze omschrijving betreft de verduurzaming van het **Schilderwerk**.

2. VERWIJZING NAAR INFORMATIEBLADEN EN URL'S STICHTING ERKENDE RESTAURATIE-KWALITEIT MONUMENTENZORG (ERM)

Om monumenten in een goede staat te houden, dient het onderhoud op de correcte wijze worden voorbereid en uitgevoerd. Hierbij kan het monument eveneens op een passende en juiste wijze worden verduurzaamd. In algemene zin kan hierbij worden verwezen naar het Infoblad Bouwkundig Advies, in combinatie met de bijbehorende **Uitvoeringsrichtlijn (URL) 2001**. Hierin staan het maken van een doordacht plan, deskundige begeleiding van de uitvoering en de juiste afstemming met de overheid centraal.

Specifiek met betrekking tot het schilderwerk is het volgende informatieblad met bijbehorende URL van toepassing:

- **URL 4009 Historisch schilderwerk**

Een ander belangrijk element voor monumentale gebouwen in deze context vormen de kleurstellingen. In dit kader kan de toepassing van het volgende informatieblad met bijbehorende URL worden genoemd:

- **URL 4002 Kleurhistorisch onderzoek**

De staat van de ondergrond is eveneens van groot belang voor de kwaliteit van het schilderwerk. In dit kader kunnen de volgende informatiebladen met bijbehorende URL's worden benoemd:

- **URL 3001 Historische houtconstructies**
- **URL 4001 Historisch timmerwerk**
- **URL 4002 Glaspanelen in lood**
- **URL 4003 Historisch metselwerk**
- **URL 4007 Steenhoutwerk**
- **URL 4012 Historisch metaal**
- **URL 5001 Houtaantasting**

- **BRL 2826-08 Gevelreiniging**

3. ALGEMENE UITGANGSPUNTEN M.B.T. ONDERHOUD EN RESTAURATIE

Wanneer er werkzaamheden aan een (Gemeentelijk) monument moeten worden verricht, mogen deze niet in strijd zijn met de Erfgoedwet of de gemeentelijke monumentenverordening. Het restaureren / onderhouden is alleen zinvol bij een blijvende betekenis van het erfgoed en de hieraan verbonden waarden. Het is belangrijk dat het erfgoed op een verantwoordelijke wijze wordt beheerd, waarbij het gaat om het zoveel mogelijk vertragen van de tand des tijds. In beginsel geldt dan ook altijd de voorkeur voor conserverend herstel.

Elke ingreep vormt in meer of mindere mate een aantasting van de cultuurhistorische waarde(n). Er worden de volgende eisen aan een ingreep gesteld:

- Beperking van de omvang;
- De ingreep wordt degelijk uitgevoerd;
- De ingreep is passend;
- Vervanging bij voorkeur in hetzelfde materiaal.

In de **Beoordelingsrichtlijn (BRL) ERM 4000 Onderhoud en restauratie monumenten** zijn in dit kader restauratie-categorieën benoemd, die het uitgangspunt vormen voor de toegepaste werkwijze. In deze hiërarchie van restauratie categorieën (restauratieladder) gaan conserveren, onderhoud en repareren voor vernieuwen. Het materiaal is immers de fysieke drager van de cultuurhistorische waarde.

Hierarchie van restauratiecategorieën (restauratieladder):

- Bij aangetast houtwerk is een beperkt gebruik van pasta-achtige twee-componenten houtreparatiemiddel voor het herstel mogelijk, tenzij het houtwerk is voorzien van een transparante afwerking (waarbij de houtnerf zichtbaar blijft), dan is de toepassing van vulmiddelen verboden.
- Gebruik als vulmiddel een 2-componenten epoxy of urethaan acrylaat, met een maximum omvang van ca. 4 cm en een minimale dikte van 10mm om een goede reactie te verkrijgen. Bij grotere schade aan de ondergrond moet gekozen worden voor uitstukken of deelvervangende doormiddel van aanscherpen.
- Houtwerk dat in aanraking komt met metselwerk moet tweemaal in de menie of grondverf worden gezet.
- Bij houten buitenkozijnen in steens muren moet voor schilderwerk aan de buitenzijde een dampopen verfsysteem worden gebruikt. Aan de binnenzijde is een dampdicht systeem het beste toepasbaar.
- Naden tussen de kozijnen en de gevel mogen niet worden afgedicht met kit, maar moeten met een dampopen voeg van kalkspecie worden afgedicht.
- Bij het afwerken van smeedijzer, gietijzer en/of stalen ramen heeft een PU-lak of een lak op epoxybasis de voorkeur. Wanneer in situ wordt behandeld is het van belang om het metaal zo schoon mogelijk te maken en vervolgens te conserveren met een epoxy lak. Dit type lak kan direct op blank metaal worden aangebracht.
- Geschilderde gevels of steenachtige gevelgedelen moeten met een dampopen product worden geschilderd, bij voorkeur een minerale verf, lijnolieverf of eventueel een zuivere siliconen-hars-emulsieverf.
- Historisch schilderwerk heeft normaliter een glad oppervlak; het gebruik van structuurverf is daarom niet toegestaan.
- Het is niet wenselijk schilderwerk aan het exterieur uit te voeren in de periode eind oktober tot eind maart, dit in verband met de overwegend heersende natte weersomstandigheden. In deze periode kan het houtwerk wel in de grondverf worden gezet.

Toelichting schilderwerk exterieur

- Het pakket van verflagen geeft informatie over de kleutoepassingen en verfsamenstellingen in het verleden en vertelt daarmee veel over de geschiedenis van het pand, zijn bewoners en de ontwikkelingen in het ambacht en de esthetiek. Oude verflagen mogen niet zomaar volledig worden verwijderd, omdat daarmee eventueel toekomstig kleuronderzoek niet meer mogelijk is. Technische redenen om daarvan toch af te wijken zijn als de diverse reeds aangebrachte verflagen dermate dampdicht zijn dat vochtproblemen te verwachten zijn of de verflagen dermate verouderd en uitgedroogd zijn dat deze een goede dekking van de nieuw aan te brengen verflagen verhinderen.
- Wanneer de bestaande verflagen van belang worden geacht, kan een kleurhistorisch onderzoek worden uitgevoerd, wat verduidelijking geeft over het historische kleurgebruik.
- Als verflagen verwijderd worden, is het belangrijk dat de methode waarmee dat gedaan wordt aansluit op de eigenschappen van de ondergrond. Een zeer afbijtmiddel bijvoorbeeld, verhoudt zich slecht tot kalkhoudende natuursteensoorten, terrazzo of beton. Verf afbranden is vanwege het brandrisico verboden.
- Kleuren vormen een wezenlijk onderdeel van de uitstraling van een monument. Vanuit een voorkeur voor de uitstraling van het onbehandelde bouwmetaal is er in sommige perioden juist voor gekozen om niet te schilderen. Bij wijziging van de kleurstelling van een monument kan ter onderbouwing een kleurhistorisch onderzoek gevraagd worden.
- Wanneer een gevel in latere tijden een belangrijke verandering heeft ondergaan, ligt een kleurenpalet dat gerelateerd is aan die verandering meer voor de hand dan een palet dat teruggaat op de oorsprong van het pand, aangezien dat historisch gezien een vreemd, tegenstrijdig beeld oplevert.
- Verflagen zijn bedoeld om gebouwen en/of bouwmetaal te verfraaien, maar vooral om ze te beschermen. Het is belangrijk dat het nieuwe verfsysteem niet juist tot schade leidt doordat het bijvoorbeeld droging van de gevel tegen gaat.

1. Conserveren / onderhoud	
2. Repareren	
3. Vernieuwen	a. Kopieren b. Imiteren c. Verbeteren

4. GESTANDAARDISEERDE VERFSYSTEMEN T.B.V. BUITENWERK ONDERGROND HOUT, STEEN EN METAAL

Algemeen

Historisch schilderwerk bestaat vaak uit een grote hoeveelheid verflagen. Ook de typen verf die zijn gebruikt en de ondergronden waarop de verf is aangebracht, zijn van invloed op de kwaliteit. Deze specifieke zaken vragen een andere benadering van het schilderwerk dan bij een nieuwbouwsituatie.

Verwijzingen schilderwerk exterieur

Zie voor het herstel van ondergronden de uitvoeringsrichtlijnen in de paragraaf m.b.t. de betreffende materiaal-soort. Voor beglazing wordt verwezen naar het informatieblad '34 Beglazing'.

Uitgangspunten schilderwerk exterieur

Binnen/buitenschilderwerk is schilderwerk op houten buitengevelelementen (kozijnen, ramen en dauren) aan de binnenzijde dat essentieel is voor het behoud van buitenschilderwerk. Dergelijk schilderwerk moet zeer goed worden onderhouden. De duurzaamheid van het buitenschilderwerk staat af valt met de kwaliteit van dit binnen/buitenschilderwerk. Het is daarom van belang om eerst de houten gevelelementen aan de binnenzijde van een goed beschermingssysteem te voorzien, voordat er overgegaan wordt tot onderhoudsschilderwerk aan de buitenzijde.

- Het verfsysteem aan de binnenzijde (van het buitenschilderwerk) moet een voldoende hoge waterdampdiffusieweerstand hebben; in het algemeen is een drielaags verfsysteem (één laag grondverf, één laag voorlak en één laag afvlak) voldoende.
- Wanneer het nodig is opnieuw te schilderen, dan mogen oude verflagen niet zomaar volledig worden verwijderd maar dienen deze te worden overgeschilderd.
- Het kleurenpalet van een monument sluit aan bij de historie, karakteristiek en ontwikkeling van het monument.
- Bestaande onbeschilderde bouwdeelen blijven in principe onbeschilderd.
- Een schildersysteem moet technisch gezien passen bij de materiaaleigenschappen van de ondergrond en het gewenste bouwfysische gedrag.

Uitvoeringsrichtlijnen schilderwerk exterieur

- Het integraal verwijderen van oude verflagen is alleen mogelijk met instemming van de gemeente en moet dan met een methode worden uitgevoerd die is afgestemd op de ondergrond.
- Het schilderen van ongeschilderd metselwerk of natuursteen is niet toegestaan, tenzij dit na overleg met een gemeentelijke erfgoedadviseur historisch verantwoord blijkt.
- Houtachtige ondergronden moeten goed geschuurd worden om een sterke hechting van het verfsysteem te garanderen. Het schuren van historisch schilderwerk zou zorgvuldig en zoveel mogelijk handmatig moeten gebeuren. Machinaal schuren heeft namelijk een groter risico op beschadiging of verlies van profileringen.
- In de meest ideale situatie loopt de waterdampdoorlatendheid van de verschillende samenstellende lagen van een gevel stelselmatig op van binnen naar buiten. Bij historische kozijnen of andere houten onderdelen in muren zonder spouw is dat extra belangrijk, omdat ze vaak meer vochtbelast zijn dan houtwerk in tegenwoordige constructies. Een verfsysteem is voldoende dampopen wanneer de Sd-waarde kleiner is dan 300 min, een Sd-waarde van 150 mm voor een verfsysteem wordt als dampopen beschouwd.
- Een lak op ijzerwerk of staal heeft de voorkeur boven een poedercoating omdat het in de toekomst eenvoudiger onderhouden kan worden.
- Het is van groot belang dat historische constructies aan de buitenzijde dampopen worden gehouden. Vocht uit het gebouw migreert in dampvorm door de niet geventileerde constructie. Wanneer er een remming van het vochttransport ontstaat neemt het vochtgehalte toe waardoor er schade kan ontstaan aan houtwerk en ijzerwerk in de gevels, en uiteindelijk ook aan het metselwerk zelf.
- Het schuren bepaalt, samen met het verfsysteem, in hoge mate het uiteindelijke visuele resultaat en de duurzaamheid (levensverwachting) van het werk. In de schuurfadder is aangegeven met welke opeenvolgende korrelgroten het beste eindresultaat wordt behaald.

5. GESTANDAARDISEERDE VERFSYSTEMEN T.B.V. BINNENWERK ONDERGROND HOUT, STEEN EN METAAL

Verwijzingen schilderwerk interieur

Zie voor het herstel van ondergronden de betreffende uitvoeringsrichtlijn.

Uitgangspunten schilderwerk interieur

- Wanneer het nodig is opnieuw te schilderen, mogen oude verflagen niet zomaar volledig worden verwijderd maar dienen deze te worden overgeschilderd.
- Historische verflagen in het interieur vertegenwoordigen eveneens monumentale waarden.
- Historische kleurafwerkingen, schilderingen, imitatietechnieken en sjablonen mogen in beginsel niet overschilderd worden.

Uitvoeringsrichtlijnen schilderwerk interieur

Het integraal verwijderen van oude verflagen is alleen mogelijk met instemming van de gemeente en moet dan met een methode worden uitgevoerd die is afgestemd op de ondergrond.

- Het verwijderen van verflagen van waardevolle stucplafonds of wanden mag alleen met de stijfelmethode of met een speciaal daarvoor ontwikkeld chemisch product. Afsteken van plafonds is in principe niet toegestaan. Voortgaand aan het verwijderen van oude verflagen moet onderzocht worden of er geen relevante historische verflagen worden verwijderd, die behouden dienen te blijven.
- Stucwerk ornamenten kunnen het beste met de kwast geschilderd worden om het dichtlopen van verfijnde ornamentiek te voorkomen.
- Het met latex of andere elastomerenhoudende verven overschilderen van historische plafonds of wanden met stucdecoraties is niet toegestaan. Op wanden wordt het gebruik van een onvoldoende dampopen afwerklaag, zoals latex, sterk afgeraden. Gietijzeren en stalen onderdelen mogen alleen met brandwerende verf worden behandeld als de expressie van de aanwezige detaillering behouden blijft. Het schilderen van een historische staalconstructie met een brandwerende verf is vergunningplichtig.
- Vochtbelaste gevelgedelen, zoals kelderwanden, dienen met een dampopen systeem geschilderd te worden.
- Houtwerk dat in aanraking komt met metselwerk moet tweemaal in de menie of grondverf gezet worden.

Voorbeelden m.b.t. schilderwerk

Afbeelding 1:
Voorbeeld van het vernieuwen van het schilderwerk, waarbij de oude verf lagen op de onderdorpel van het raamhout vrijwel geheel verwijderd zijn om een goede hechting te verkrijgen. Het ondereind van de kozijnstijl is nog niet hersteld, bij deze omvang te herstellen met behulp van een vulmiddel.

Afbeelding 2:
Voorbeeld van nieuw schilderwerk op bestaand kozijn- en raamhout waarbij ook de stopverfbesetting is vernieuwd en overschilderd. De bordeauxrode kleur kwam uit kleurhistorisch onderzoek naar voren.

Afbeelding 3:
Voorbeeld van nieuw schilderwerk op een houten kozijn en architraaflijst. Hierbij is het belangrijk dat details zoals hout-snijwerk niet verloren gaan bij het aanbrengen van het nieuwe verf-systeem.

Afbeelding 4:
Voorbeeld van nieuw schilderwerk op bestaand kozijn- en raamhout, waarbij de kleurstelling naar voren kwam door kleurhistorisch onderzoek.

Invulformulier: schilderwerk

Project : Standaardisatie monumentenaanvraag		Aanvraagnummer :									
Aanvrager :		uurloon = € 0,00									
Onderdeel : 46 - Schilderwerk		Middelend									
Datum :											
Omschrijving	Aantal	Eenl.	MuCh.	total Mu.	MacCh.	total Mat.	DA/EA	Totaal DA	Eh-prijs	Subtotalen	Opmerkingen
06.32				-				-	-	-	
46.90				-				-	-	-	
46.20				-				-	-	-	
46.21				-				-	-	-	
46.22				-				-	-	-	
46.23				-				-	-	-	
46.21				-				-	-	-	
46.32				-				-	-	-	
46.33				-				-	-	-	
46.71				-				-	-	-	
46.72				-				-	-	-	
46.73				-				-	-	-	
46.75				-				-	-	-	
46.76				-				-	-	-	
				-				-	-	-	
				-				-	-	-	
				-				-	-	-	

Invulformulier: schilderwerk

Project : Standaardisatie monumentenaanvraag		Aanvraagnummer :									
Aanvrager :		uurloon = € 0,00									
Onderdeel : 46 - Schilderwerk		Middelend									
Datum : 2 augustus 2022											
Omschrijving	Aantal	Eenl.	MuCh.	total Mu.	MacCh.	total Mat.	DA/EA	Totaal DA	Eh-prijs	Subtotalen	Opmerkingen
Diverse				-				-	-	-	
				-				-	-	-	
				-				-	-	-	
				-				-	-	-	
Sub-totaal directe kosten				-				-	-	-	
Transport sub-totaal directe kosten				-				-	-	-	
CAR VERZEKERING				0,0%				-	-	-	
Subtotaal								-	-	-	
ALGEMENE KOSTEN				0,0%				-	-	-	
TOTAAL EXCL. BTW								-	-	-	
B.T.W.				0,0%				-	-	-	
TOTAAL incl. B.T.W.								-	-	-	

ACTIVITEITEN

Ronde toren kasteel Huis Bergh

Naast de 'reguliere' (advies)werkzaamheden over de instandhouding van de beschermde monumenten, zijn er – ondanks de coronabeperkingen – ook nog diverse projecten/activiteiten rondom het cultureel erfgoed van de gemeente Montferland geweest.

Project – 'Een nieuwe tijd'- Uitreiking van de prijs 'Ruwe Diamant'

Wat is 'Een nieuwe tijd'?

Elf gemeenten in de Achterhoek slaan de handen ineen voor een gezamenlijk project waar het bijzondere erfgoed uit de wederopbouwperiode dat deze regio bezit, groots onder de aandacht wordt gebracht.

Het wordt een project waarin de verhalen en de tijdsgeest van deze periode centraal staan, maar waar ook een brug wordt geslagen naar de opgaven van nu. Maatschappelijk draagvlak, leefbaarheid en participatie en natuurlijk duurzaamheid en energietransitie zijn daarbij uitgangspunt.

De Achterhoek probeert met dit project de samenwerking tussen de regionale partners te versterken en afspraken te maken met de provincie Gelderland, de Rijksoverheid en relevante regionale partijen over de aanpak van en inzet op de opgaven rond wonen en (leegstaand) vastgoed. Het is belangrijk hierin te investeren, om ook in de toekomst een economisch sterke en aantrekkelijke regio te blijven. Het gaat om de gezamenlijke aanpak van de gemeenten en de gemeenten Aalten, Bronckhorst, Berkelland, Doesburg, Doetinchem, Lochem, Montferland, Oost Gelre, Oude IJsselstreek, Winterswijk en Zutphen. Grote en kleine gemeenten trekken op als regio en vergroten samen de kennis en ervaring.

Het project wordt ondersteund door de provincie Gelderland en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.

Uitreiking ruwe diamant

Vrijdagmorgen 11 september 2020 was het een beetje feest in de markthal in Didam!

Voorzitter van het marktbestuur Frenk Polman mocht, onder toezicht van een aantal bestuursleden en leden van de marktvereniging, de plakette in ontvangst nemen uit handen van Jan van Halteren (wethouder monumentenbeleid) als winnaar van de Ruwe Diamant 2020.

De organisatie "Een nieuwe tijd" beoogt om bijzonder erfgoed uit de wederopbouwperiode na WOII onder de aandacht te brengen. Volgens Joanne te Winkel van deze organisatie was de markthal in Didam met veruit de meeste stemmen winnaar geworden.

Frenk Polman benoemde dat niet alleen het huidige bestuur maar ook de bestuursleden voor hem een geweldige bijdrage geleverd hebben aan het in stand houden van dit monument in Didam. Hij beloofde dat de plakette een ereplaats in de markthal zou krijgen!

Met maar liefst 352 stemmen is onze Diemse markthal verkozen tot mooiste Ruwe Diamant van de gemeente Montferland met veruit de meeste stemmen van alle deelnemende gemeenten.

Bron: markthaldidam.nl

Project – 'Een nieuwe tijd' SRV-Wagen on tour

EEN NIEUWE TIJD!
Wederopbouw in de Achterhoek

2 en 3 november 2021 • Gemeente Montferland

EEN NIEUWE TIJD rijdt!

Maak een tijdreis

Dit najaar rijdt een SRV-wagen door de Achterhoek. Deze wagen verbindt de deelnemende gemeenten van het project 'Een nieuwe tijd - Wederopbouw in de Achterhoek' aan elkaar. De gemeenten gaan gesprek over duurzaamheid, circulariteit, wederopbouw en groen in de wijk. Iedereen is welkom!

**DINSDAG
2 NOVEMBER**

10.30 tot 15.30 uur
Mariakerk, Didam

**WOENSDAG
3 NOVEMBER**

10.30 tot 15.30 uur
Stadsplein, 's-Heerenberg

Wat is er te zien en beleven?

Stap in het verleden en de toekomst

In de SRV-wagen is van alles te zien, te beluisteren en te beleven over de Achterhoekse wederopbouw. Verder is er een escaperoom rond het thema duurzaamheid ingericht. Met vragen en proefjes leren bezoekers meer over het verduurzamen van de leefomgeving. Ga in gesprek met de adviseurs van het Gelders Genootschap!

Het programma rondom de wagen

Energiecoaches

Er zijn energiecoaches vanuit Agem energieloket aanwezig om inwoners te adviseren over energiebesparing. Vaak is er in uw huidige situatie al ruimte om te besparen. Dat hoeven niet per sé grote investeringen of verbouwingen te zijn, maar juist ook simpele aanpassingen in het dagelijks leven. De energiecoaches helpen u.

Elektrisch rijden

Op beide dagen staat er een elektrische dienstauto van de gemeente Montferland klaar waar u met een ervaren rijder een proefritje in kunt maken. Woensdagochtend is wethouder Oscar van Leeuwen (ervaren E-rijder) aanwezig als rijder.

Samen werken aan het klimaat

De gemeente Montferland en Waterschap Rijn en IJssel werken nauw samen op het gebied van klimaat. Zij gaan beide dagen met u in gesprek over het belang van groene tuinen en het afkoppelen van regenwater. Zij laten zien welke invloed groen op een wijk heeft en hoe we samen aan de slag kunnen om wateroverlast op straat te verminderen.

Bloembollen voor bezoekers

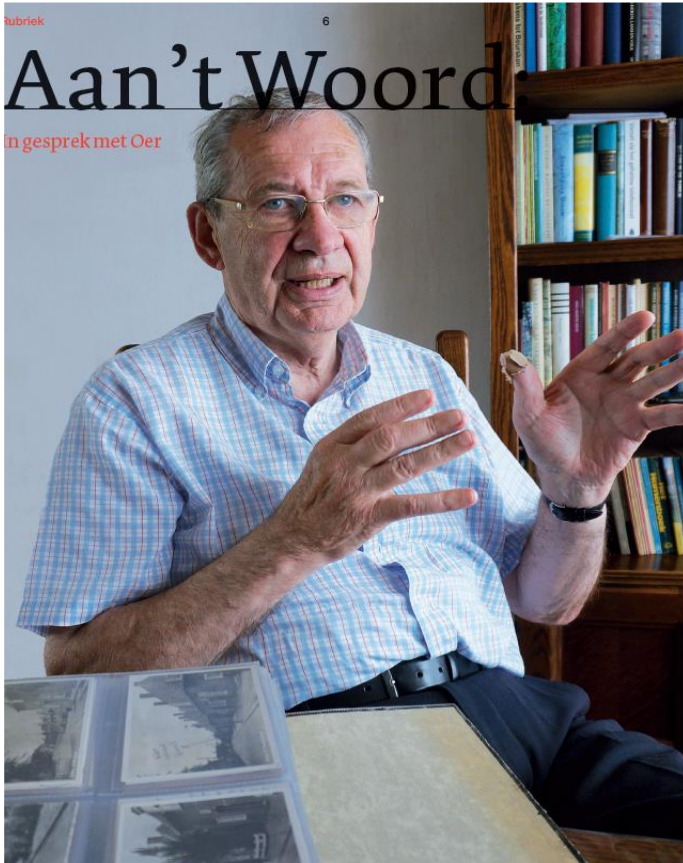
Door bloembollen te poten in de herfst, kun je al vroeg in het voorjaar genieten van een groene en bloeiende tuin. 'Montferland weet van water' deelt aan iedere bezoeker bloembollen uit en hoopt zo op een kleurrijk Montferland in de lente. Kom op tijd; op = op.

MEER INFORMATIE? NIEUWETIJDACHTERHOEK.NL

Tijdschrift OER - Ansichtkaarten

In dit jaaroverzicht komen ze ook regelmatig voor: Ansichtkaarten van de vroegere tijd van het gebouwd erfgoed van de gemeente Montferland. Vanuit de gemeente kunnen we altijd een beroep doen op de ruime collectie Ansichtkaarten van Jan Bolder. Dit als achtergrondinformatie en inspiratie bij de beoordeling van de wijzigingsplannen van monumenten in de monumentencommissie. En daarnaast interessant voor de betreffende monumenteneigenaren. Het tijdschrift Oer (Cultuurhistorisch tijdschrift voor Achterhoek en Liemers) heeft twee edities aan deze imposante collectie gewijd.

Aan't Woord
in gesprek met Oer

7
Oer /41, september 2021
Veertig jaar geleden begon Jan Bolder (Nieuw-Dijk, 1948) met het in kaart brengen van de genealogie van zijn familie. En omdat hij een familiegeschiedenis in de vorm van alleen een stamboom wel wat saai vond, stortte hij zich ook op het verzamelen van Ansichtkaarten om de stamboom 'aan te kleeden'. Maar het bleef niet bij kaarten, inmiddels buigt zijn zolder ook door van de grote collectie krantenknipsels, devotionalia, oude akten en kadastrale stukken die hij in de loop der jaren wist te vergaren. **Loek Kemming** zocht hem op en raakte in de ban van deze bevlogen verzamelaar.

'Iedereen in het dorp kent Bolder als verzamelaar.'

De Zevenaarschweg (thans Wilhelmstraet) te Didsam met links hotel-café-restaurant annex afijterij Willemson, omstreeks 1930. Bij ouders Didsamers ook bekend als Het Wapen van Gelderland. Later werd Th. Gieling de eigenaar van het etablissement. Hij was getrouwd met Maria Guerintha Bolder, zij kwam voor in de stamboom van Jan Bolder.

Jan Bolder; verzamelen als levenswerk

door Loek Kemming

Ik werkte in het natuurijs en met het afrechten op je midden in de. Jan Bolder vertelt hoe een collega op het motorfietsland naar zijn postjeste werkte hem aan spoor de rijk met de genealogie gaan beghouden. Bolder: 'En daar ben ik toen mee begonnen, niet realiserend dat het een levenswerk zou worden. Immiddels, we zijn 40 jaar verder, is Bolder erin geslaagd 1996 personen in zijn stamboom onder te brengen van wie 105 met de naam Bolder. Bolder: 'Ik heb merkt al tenat de rechte mannelijke lijn opert, maar iedereen met de naam Bolder in mijn onkr zoek betrokken en daarbij ook maar gelijk deaangetrouwde takken - Hagenen, Froom en Van Omsa - erbij uitgeacht. De familie naam Bolder kwam al 300 jaar geleden voor in de oude gemeente Didsam - meer precies - Loll, het kerkdorp dat te die gemeente behoort. Je kunt gerust zeggen dat mijn familie verveven is met de geschiedenis van dat dorp. De vroegt e voorouders die ik heb kunnen vinden - ik hield het wd bij de naam Bolder en nam geen personen met een afwijkend gespelders naam op - leefde in omstreeks 1700. De naam Bolder is verwant met Bolder, Bolderik en de ekkert 2018 is dat de parer, digeneel licht breng. Een aardig detail vond ik dat mijn onvergootvader Hendrik Bolder - na al zijn volde - Willem - stapper op de Negregang in Loll was geweest. Heb er gius dus. Bolder beperkte zijn onderzoek ook niet tot het internet, hij ging ook naar archieven en kerken en heb oocht talloze mensen met de naam Bolder. Ook in het buitenland: 'Ik heb er een groot te werken overgehouden en ook vrienden met wie ik nog regelmatig contact heb. In Essen bijvoorbeeld met Heidi Kober-Bolder. De Da te set ook van mijn familie heb ik weten op te spor en door brieven naar mensen met de naam Bolder te sturen. Die namen had ik dan weer uit een tal goetboek gehaald. Buiten de Liemers vind ik ook nog een tak in de Betuwe en in Brabant hier en daar individuen. Maar verder kun je oeveral een verbaald famill wld vinden, zelfs in Iowa, in de Verenigde Staten Dus op een dag ston it er op een een mij nheer te Didsam voor de deur. Hij was op een een met zijn foto naar Didsam gekomen om dritussen wd me a famill foto's aan mij te lat en zien ik wies er wd enige inu verlegen me, zijn bezoek kwam me ook niet heel goed uit. Hij is ook wd familie. Om dat een familiegeschiedenis die louter bestaat uit een stamboom volgens Bolder nogal saai overkomt, ontbode als vanzelf het idee om zijn stamboom zoals hij zelfzegt 'aan te kleeden' met ander materiaal zoals Ansichtkaarten en brieven. En die verzamelingen werden weer met eenzelfde toewijding en volharding bij elkaar gebracht. Blader end door zijn ordners geeft Bolder bij de verschille ende kaarten een korte toelichting. Bij oegenschappijle gelijke kaarten, blijkt er toch een reden te zijn om ze op te nemen in de collectie. Van de torenkirk in Didsam bijvoorbeeld zijn er twee veel uitgebracht, kleine verschillen in de

1. De Weemstraat - thans Hoofdstraat - werd vroeger ook wel 'Achterdorp' genoemd. Een eindje verderop in oostelijke richting stond bekend als 'Mager Eind'. Van de bebouwing is weinig overgebleven.

2. De rooms-katholieke kerk met pastorie van Loll niet lang na de oplevering, in 1915. De kerk, een ontwerp van architect M.J. Rietbergen is sinds 2019 aan de eredienst onttrokken.

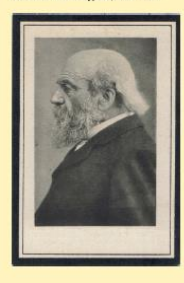
3. Hulle Loll werd eind 18e eeuw gebouwd door de familie Tengbergen. Daarom stond het huis ook een tijd bekend als Huis Tengbergen. Het huis werd kort na 1927 door de laatste bewoner afgebroken.

4. Een zogenaamde Lulkenkaart met daarop drie ansichten van het dorp Dijk (vanaf 1921 Nieuw-Dijk geheten). Van boven naar beneden: Café Den Dijk aan het begin van de Smallestraat. Het café was ook wel bekend als 't Hoek. Het pand bestaat niet meer. Lagere school aan de Smallestraat in Nieuw-Dijk. Op 6 november 1916 werd de school in gebruik genomen, aanvankelijk als een openbare school, vanaf 1935 werd het een rooms-katholieke school. Het gebouw werd eind jaren '60 afgebroken. De rooms-katholieke Sint Antoniuskerk in Nieuw-Dijk, die vernoemd door M.J. Rietbergen werd gesticht. Op 28 mei 1911 werd de inzegening van het kerkgebouw plaats. De kerk is sinds 2019 aan de eredienst onttrokken.

bedrukking maken het voor Bolder toch tot een verzameloject. Dat hij volgens eigen zeggen een fotografisch geheugen heeft, komt hij het beoordelen van al die nuances weer goed van pas. Dubbele kaarten geeft hij aan zijn zoon, die het verzamelen van zijn vader heeft overgenomen. Jan Bolder: 'Als ik voor mijn docht e ook een kaart kan hantsichtigen, zal ik dat ni et laten'. Kaarten kunnen nu op het internet gevonden en aangeschaft worden, maar in het begijn ging hij naar verzamelaarsbeursen: 'Als ik daar dan naar kaart en van Didsam vroeg, kreeg ik het meeste vaak al aangekrikt'. Dat scheelde een hoop zoeken door alle kaartenbakken. De laatste jaren krijgt hij van Didsam hooguit twee nieuw e exemplaren en bij Jezus eruit kunnen al vinden dat het punt van complexiteit wordt benaderd. Jan Bolder: 'Te bij andere verzamelaars weet ik ook nog een paar kaarten die ik niet heb'. Behalve completeheid is de conditie van een kaart van belang. Bolder: 'Ik blijf erich op de kaart en, geen speldenprikkers, geen vouwen, pl ekrandjes of stempelen op de behalddje - dat haalt de prijs naar beneden - en als het even kan een aardig st e bijdrave op de achterzijde. Ik probeer ook e lid van de hand van het poststempel de dat ering vast te stellen. En als dat niet lukt, geeft de post zegel me ook een idee in welke tijd de kaart is uitgebracht. En ik wil natuurlijk ook graag weet en wat er opgetreft is. Daar kom ik in enkele gevallen niet achter. Zoh ik ik erheid bij zolder kaart ven een begrip en te vaarsaan ik niet weet hij wd de gelegenheid te liggen. Na enig zoeken weet Jan de kaart tevoorschijn te halen. Het lijkt te gaan om de begravenis van een militair, gezien de mannen in uniform die de plechtigheid bijwonen. De gebeurtenis zou te maken kunnen hebben met het quarantainestation (zie Aan 't Woord, Oer 35) dat gedurende de Eerste Wereldoorlog in Didsam was ingericht, maar de kaart geeft daarover geen enkele aanwijzing. Behalve deze curieuse kaart in de collectie, laten de kaarten ieder hoekje van Bolders verzameloject zien. De plaatsen Didsam, Loll en Nieuw-Dijk zijn het best vertegenwoordigd in de kaartencollectie. Maar sinds de herindeling van 2005 waarbij gemeentes Didsam en Begijn zijn samengevoegd tot de gemeente Montferland, is Bolder ook de plaatsen uit de oude gemeente Bergh aan verzamelen. Het zijn er inmiddels al meer dan tweehonderd. In de collectie van 't Heerenberg zijn de meeste van het kasteel Huis Bergh, bij Zeddam - het zal u niet verbazen - de grafelijke Torrenland en de rooms-katholieke kerk en bij Beekzien we de uitspanning 't Peeske het meest in beeld gebracht. Voor een nostalgisch aangelegd persoon is het door kijken van de collectie een wat festijn, maar wel met een weemoedige ondertoon, omdat veel van dit alles is verdwenen. Wat verzorgd de dorpen vroeger toch genealogiek en moer vergaren. Het roept als vanz al de eerste strofe van het 'Het Dorp in de herinnering, het prachtige lied van Wim Sonneveld: 'This is heb ik nog een Ansicht kaart waerop een kerke en kar met paard, een id agerij, van der Ven. Een kroeg, een juffrouw op de fiets. Het zegt u hoogt waarschijnlijk niets, maar het is usar tegeborben'. Waarom moest al dit moois verdwijnen en plaats maken voor een moogelijke boer zonder enig kaarten, wa erdoor wd nieuw e wijken van Didsam precies hetzelfde er uit zien als al eerder ander dorp in ons land? Jan Bolder heeft de toelgang van al dat dorpschoon niet gelogen, hij zat vanaf 2005 bijna 12 jaar in de monumentencommissie van de gemeente Montferland. Hij is wat dat betreft vol lof over de gemeente Montferland: 'Ik had al tijd bij de geod dat we serie negamen werden en erche naar ons werd geluisterd'. Maar Bolder nam zijn lidmaatschap van de commissie ook zeer serieus. Om zich goed op de hoogte te stellen van een situatie ging hij vaak eventer plekke kijken, dat geeft toch een ander beeld dan je alleen maar door de tekst kunt laten leiden. Ook de ordnes wd krantenknipsels getuigen van zijn betrokkenheid bij het gebouwd erfgoed van de gemeente Montferland. Hij vertelt over het vele werk dat hij als commissielid heeft gestoken in de inventarisering van de tweahonderd graven op de Martinusbegraafplaats in Didsam: 'De begraafplaats, dat wil zeggen de aanleg van de paden, de bebouwing en het o de dierken en de bekende persoonlijkheden zijn al opgenomen op de monumentenlijst, maar de meeste nieuw e grafgraven zijn geen beoehring. Daarom was het nuttig om juist de gootde ochtgen en ven een onderbouwing te voorzien. Ik ben daarvoor wd in vier of vijf keer de hele begraafplaats gelopen en de geot er niet. Op de graven vind je veel namen van bekende mensen uit de oude gemeente Didsam en vormt dat me naar mijn idee ook een ding dat ik ak historich erfgoed. Ik heb e ook vroeger jerd dat de naam M. van der Beek op de begraafplaats vonden 2003 bij een vrie Algemeen Begraafplaats zou gaan heten. Ik vond dat d'ongrijp omdat in de naam Marius de herinnering voorloft aan de kerk die ooit naast de begraafplaats is heft geaan'. Ten slotte verdient nog een deelverzameling van Jan

Voorzijde van het bidprentje van architect Pierre Cuypers, 1827-1821.

in Beeld:

Fotografen kijken naar de Achterhoek en Liemers

In Oer 41 kon u lezen over de enthousiaste verzamelaar **Jan Bolder** die een unieke collectie Ansichtkaarten van Didam en omliggende plaatsen bij elkaar wist te brengen. De redactie van Oer vond dat zijn verzameling te mooi is om er niet nog een keer aandacht aan te schenken. Daarom deze kleine selectie met toelichtingen van de verzamelaar zelf.

Hotel Bosman in 's-Heerenberg moet omstreeks 1870 zijn gebouwd. In 1909 droeg Helena Heijljes, de weduwe van uitbater Johannes Theodorus Bosman, dit hotel op de hoek van de Molenaarstraat en de Marktstraat in 's-Heerenberg over aan haar neef Gerardus Johannes Hendrikus Burgers. Burgers, een broer van de oprichter van Burgers Dierpark in Arnhem heeft het hotel tot 1921 gehad. De foto van omstreeks 1920 voor deze kaart moet dus in de naden van Burgers zijn gemaakt. De gevel van het gebouw dat tegenwoordig eetcafé-zalencentrum De Gracht is genaamd, is thans geheel bepleisterd en crème-wit geverfd. Laten we hopen dat het door het opknemen op de gemeentelijke monumentenlijst nog lang zal blijven bestaan.

Veel van de bebouwing die we op deze Ansichtkaart van vóór 1920 zien, is verdwenen. Het grote statige witte huis naast de kerktoeren werd in 1883 gebouwd. De laatste bewoonster, de weduwe van notaris Van Romondt, verkocht het pand in 1954 aan de gemeente Didam die het in 1956 liet slopen ten behoeve van een wegverlegging.

Het roze tegelkleurde gebouw rechts, werd in 1906 in gebruik genomen als postkantoor en in de jaren zeventig gesloopt om plaats te maken voor het winkelcentrum. Het enige gebouw van deze kaart dat nog rest, is de grote latgotische Mariakerk. De kerk werd in 1963 van de Nederlandse hervormde gemeente aangekocht door de rooms-katholieke parochie, waarna de kerk grondig werd gerestaureerd. In 1962 kwam de restauratie gereed. De kerk is momenteel weer aan restauratie toe.

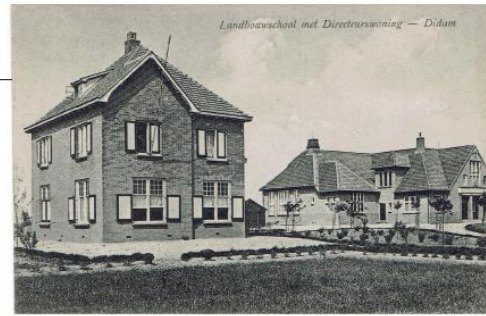
Een kaart van de rooms-katholieke Sint Sultbertuskerk in Stokkum, niet lang na de oplevering in 1915. De eraast gelegen pastorie die ook door de architecten Jacobus van Gils en Johan van Dongen was getekend, werd een jaar eerder gebouwd. Bij een renovatie in 1965 zijn de dakkapellen verwijderd en is de entree geheel vernieuwd. De straat waaraan de kerk staat, heette vroeger de Kerkweg, maar werd na het overlijden van de eerste pastoor omgedoopt in de Pastoor van Sombaeckstraat. De laatste pastoor, de geliefde Herman Nollan, kwam op 28 oktober 1967 en bleef aan tot zijn overlijden in 1997. Zoals zoveel andere kerken in de Sultbertuskerk inmiddels aan de erfenis onttrokken, maar zowel het kerkgebouw als de pastorie staan op de gemeentelijke monumentenlijst.

Een kaart van Huls Bergh – met poststempel van 1913 – mag in deze selectie niet ontbreken. De geschiedenis van het imposante slot gaat terug tot de eerste helft van de dertiende eeuw, toen het geslacht Van den Bergh zich hier vestigde. Na het uitsterven van deze dynastie in 1712, kwam het kasteel in handen van de Duitse familie Von Hohenzollern-Sigmaringen. Op het moment dat de foto voor deze kaart werd gemaakt, was het huis net daarvoor (in 1912) aangekocht door de Tweente tekstiel-industrieel Jan Herman van Heek. Het kasteel overleefde een grote brand in 1939 en de Tweede Wereldoorlog toen 's-Heerenberg zes à zeven weken onder granaatvuur lag en het kasteel een veilig onderkomen bood aan de inwoners van de stad. Vanaf 1946 wordt het slot beheerd door de stichting Huls Bergh.

In 1910 werd deze stoommaalderij met bijbehorende winkel in Lengel openbaar verkocht. Koper was de uit Didam afkomstige Hendrikus Josephus Bolder. We zien zijn naam in het bovenlicht van de winkelingang aangebracht. Na de geboorte van het vierde kind in 1919, vertrok het gezin Bolder naar het Brabantse Heeze en kwam Toon Hageman uit Didam op de maalderij. De kaart die Bolder zelf heeft uitgegeven, moet dus tussen 1910 en 1919 geproduceerd zijn. Het is waarschijnlijk dat Bolder met zijn vrouw en kind voor het huis poseerden. Het is wel opmerkelijk dat hij het huis liet fotograferen terwijl er een steiger tegen de voorgevel was aangebracht. De Ansichtkaart werd in de jaren dertig verzonden toen de familie Bolder al lang vertrokken was, het is waarschijnlijk de reden dat de naam Bolder werd doorgehaald.

De rooms-katholieke Middelbare Land- en Tuinbouwschool met directeurswoning aan de Dijkstraat in Oud-Dijk werd in 1921 gebouwd naar een ontwerp van de Arnhemse architect H.G.W. Lissemluiden. De Ansichtkaart met poststempel 1945, laat het gebouw nog in zijn originele vorm zien, in 1957 kwam er een verdieping bovenop naar een ontwerp van architect J. Seegers uit Utrecht. Ir. H.J.M. Verheij, hij was directeur vanaf de oprichting in 1920 tot 1962, was ook in de jaren 1948 tot 1956 politiek actief als lid van de Eerste Kamer voor de KVP. Naar hem is een straatnaam in Didam vernoemd. Thans doet het schoolgebouw dat op de gemeentelijke monumentenlijst staat, dienst als een nevenvestiging van het Liemers College.

Ansichten van de Liemers uit de collectie Bolder

Op het moment dat deze kaart – met poststempel 1935 – werd uitgebracht, was de rooms-katholieke Johannes de Doperkerk van Kilder nog volledig in functie als bedehuis. De kerk van Kilder is in 1886 gebouwd naar een ontwerp van de bekende 'kerkenbouwer' Alfred Tepe. In de Liemers en Achterhoek vinden we kerken naar zijn ontwerp in Baak, Beltrum, Bredevoort, Elbergen, Gendringen, 's-Heerenberg, Herwen, Lobith, Loo, Pannders, Terborg en Zvenaar. Voordat Kilder over een eigen kerk beschikte, waren de inwoners tot 1854 aangewezen op de Sint Oswalduskerk van Zeddam en in de dertig jaar erna op de Sint Martinuskerk in Wehl. Rechts van de kerk staat de pastorie, ook gebouwd in 1886. Sinds 2019 is de kerk aan de erfenis onttrokken en wordt er gezocht naar een andere bestemming. Zowel de kerk als de pastorie zijn gemeentelijke monumenten.

Gezicht op het dorp Zeddam met de rooms-katholieke Oswalduskerk vóór 1920. Het dorp Zeddam is rondom de kerk, die al in 1145 werd vermeld, ontstaan. Het oudste deel van Zeddam is dus gelegen aan de Bovendorpstraat, het deel aan de Benedendorpstraat is later ontwikkeld. De toren is in de vijftiende of zestiende eeuw verhoogd, het onderste deel dat van turfsteen is vervaardigd, is het oudst. De kerk werd in 1881 gesloopt, er kwam een grotere kerk in neo-gotische stijl voor in de plaats. Het huis met de drie schoorstenen, geheel links is de pastorie en in het huis rechts daarvan was een bakkerij en levensmiddelenwinkel gevestigd. Het land op de voorgrond is inmiddels bebouwd met huizen.

Door het boerlijke en heuvelachtige landschap van het Montferland kwamen en komen altijd veel toeristen naar Zeddam. Er zijn dan ook veel postkaarten van het dorp uitgebracht. Op minstens zes van de tien van die kaarten is de grafelijke torenmolen afgebeeld, zoals op deze die is afgestempeld in 1945. Torenmolens wil zeggen dat de romp cilindrisch of nagenoeg cilindrisch van vorm is. De Bultenmolens in Zvenaar wordt ook tot de torenmolens gerekend. De molen van Zeddam is de oudste van Nederland, hij zou van 1441 dateren, maar sommige bronnen geven een nog ouder jaartal aan. De muren die 1,50 tot 175 meter dik zijn, zijn gemetseld van stenen die zijn gebakken van klei uit Azwijn. Eigenaar van dit unieke rijksmonument is de stichting Huls Bergh.

Op deze kaart uit omstreeks 1916 staat de grafelijke torenmolen ook afgebeeld, maar hij vervult nu eens niet de hoofdrol. Die is duidelijk weggeglad voor het grote pand rechts met de naam Relizgers Hofstede, dat met zijn voorgevel aan de Kildersweg is gelegen. Het staat in zijn originele vorm uit 1660, maar kreeg er in 1880 een verdieping bovenop. Op het moment dat de foto werd genomen was het door Johan Bekker in gebruik als kruidenierwinkel, maar had het, zoals de tekst op de kaart aangeeft, ook de functie van hulpstokkantoor. Het rijkswapen in gliezeren en de brievenbussen, rechts van de voordeur, wijzen ook op die functie. In 1919 werd het huis van de later aangebrachte witte gevelverf ontdaan en werd het prachtig gerestaureerd. Sinds 2020 is er een Bed & Breakfast met de naam Relizgers Hofstede in gevestigd.

Heropening Joodse begraafplaats 's-Heerenberg

Aanleiding

De gemeente Montferland, het Kasteel Huis Bergh, het Nederlands Israëlitisch Kerkgenootschap en met name de Heemkundekring Bergh hebben de handen ineen geslagen om gezamenlijk de Joodse Begraafplaats aan de Zeddamsesweg in 's-Heerenberg op te knappen. Met aanvullende bijdragen vanuit lokale stichtingen kon de gewenste opknappbeurt van deze begraafplaats volledig worden gerealiseerd.

De begraafplaats lag er twee jaar geleden onverzorgd en ontoegankelijk bij, maar maakt een belangrijk deel uit van de Joodse geschiedenis in 's-Heerenberg in de 18^e, 19^e en 20^e eeuw. Het doel was om na de opknappbeurt de Joodse begraafplaats onderdeel te laten worden van een educatieve stadswandeling. Door middel van educatieve borden leren inwoners, bezoekers en leerlingen over de Joodse geschiedenis van 's-Heerenberg.

Het opknappen is zoveel als mogelijk volgens de joodse wet- en regelgeving gebeurt. Dit betekent het kappen van bomen, omdat zij een natuurlijk 'dak' vormen boven de graven. Struiken zijn gesnoeid, onkruid verwijderd en de looppaden zijn geëgaliseerd en aangelegd. De omheining is vervangen en informatieborden zijn geplaatst. De begraafplaats is hiermee weer een aantrekkelijke en bijzondere plek geworden om te bezoeken en is een mooie aanvulling op de vele bezienswaardigheden van 's-Heerenberg. Op 20 oktober 2021 is de Joodse begraafplaats feestelijk heropend door de hoofd rabbijn.

A

De Joodse begraafplaats

De Joodse begraafplaats aan de Zeddamseweg in s-Heerenberg is omstreeks 1752 in gebruik genomen, zo blijkt uit een rechtbankverslag uit 1765. Op de eerste kadastrale kaart uit 1822 is te zien dat hij toen bestond uit twee percelen. Ze hadden een gezamenlijke oppervlakte van 2330 m² en waren eigendom van de "Israëlitische gemeente in s-Heerenberg". Toen de begraafplaats vol begon te raken, heeft Huis Bergh, de eigenaar van de omliggende grond, in 1894 een perceel afgestaan ter uitbreiding. Van dit perceel heeft de Joodse Gemeente in 1909 een deel verkocht, waarmee de begraafplaats zijn huidige omvang van 2560 m² kreeg. De meeste van de huidige grafstenen staan op het gedeelte dat in 1894 is verkregen; alleen de negen oudste grafstenen staan verspreid op het oude gedeelte. Dit gedeelte is grotendeels laag, terwijl het, gezien de uitbreiding in 1894, zo goed als vol zou moeten zijn. Aangenomen wordt dat de graftekens in de loop der tijd verdwenen zijn, wellicht omdat ze van hout waren. Een andere mogelijkheid is dat sommige graven nooit een grafteken hebben gehad.

Een bizar feit is dat de Canadese bevrijders aan het eind van de Tweede Wereldoorlog 22 gasneuvele Duitse militairen hebben begraven. Zij zijn in 1950 overgebracht naar de Duitse militaire begraafplaats in Ysselsteyn (Limburg).

Op de topografische kaarten die vanaf 1850 verschijnen, is de begraafplaats duidelijk aangegeven, tot hij op de editie van 1956 ineens verdwenen is. In die tijd werden deze kaarten al gemaakt op basis van luchtfoto's, en blijktbaar was de begraafplaats toen al zo overwoekerd door bomen en struiken, dat hij vanuit de lucht niet meer te onderscheiden was.

De verwaarlozing begon na de Tweede Wereldoorlog, toen het voor de resterende Joodse gemeenschap in Nederland onhaalbaar was geworden haar ongeveer 250 begraafplaatsen goed te onderhouden. De s-Heerenbergse Joden die de oortog in de onderduik hadden overleefd, keerden niet terug naar de stad of vertrokken in de eerste naoorlogse jaren. De bezittingen van de Joodse Gemeente s-Heerenberg, waaronder de begraafplaats, werden toen overgedragen aan de Joodse Gemeente in Doetinchem.

De Doetinchemse Joodse Gemeente zag geen kans de begraafplaats in s-Heerenberg te onderhouden en stelde de toenmalige gemeente Bergh een ruil voor: de gemeente zou de kaarsenkroon uit de synagoga aan Het Kattenburg krijgen als zij het onderhoud op zich zou nemen. De kaarsenkroon hing op dat moment toch al in de burgemeesterskamer van het stadhuis aan de Hofstraat. De gemeente aanvaardde de ruil op 14 februari 1949, waarna de Stichting Huis Bergh het onderhoud in 1954 overnam.

Toch verwaarloosde de begraafplaats meer en meer. Bomen en struiken schoten op en de afsterfing van palen en prikkeldraad was onwaarsdig. Op 18 juni 2002 kreeg de begraafplaats weliswaar de status van gemeentelijk monument, maar het verval ging langzaam maar zeker door.

De renovatie kon in juli 2020 van start gaan, waarbij de Joodse wet- en regelgeving in acht werd genomen. Een belangrijk aspect hierbij is dat begraafplaatsen volgens het Jodendom eeuwig zijn en daarom niet geruimd mogen worden.

Op 20 oktober 2021 werd de gerenoveerde begraafplaats geopend voor het publiek. Rotary Bergh zorgt nu voor regelmatig onderhoud. De begraafplaats is opgenomen in een lesprogramma voor de groepen 6, 7 en 8 over begripsvorming inzake racisme, antisemitisme, kortom een les om elkaar te respecteren zonder wolk vooroordeel dan ook.

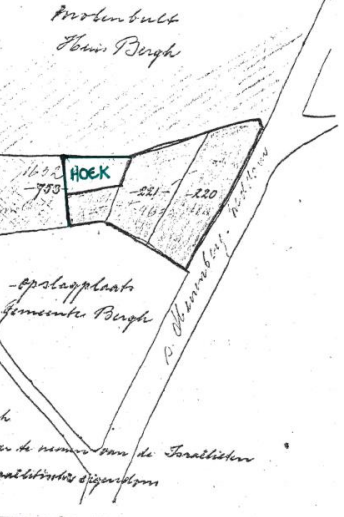

Gedragregels

- Heren hebben het hoofd bedekt
- Niet over de graven lopen
- Volg zoveel mogelijk de paden
- Geen etenswaren, muziek, zitten of leunen op zerken
- Op Sabbat (zaterdag) en Joodse feestdagen is de begraafplaats gesloten

De Joodse begraafplaats is ook opgenomen in het boek 'De Joodse Gemeente in s-Heerenberg' van November 1976!

Rondgang monumentencommissie

De gemeentelijke monumentencommissie houdt jaarlijks een rondgang naar de stand van zaken van de (lopende) projecten en in gesprek hierover met de betreffende monumenteneigenaren.

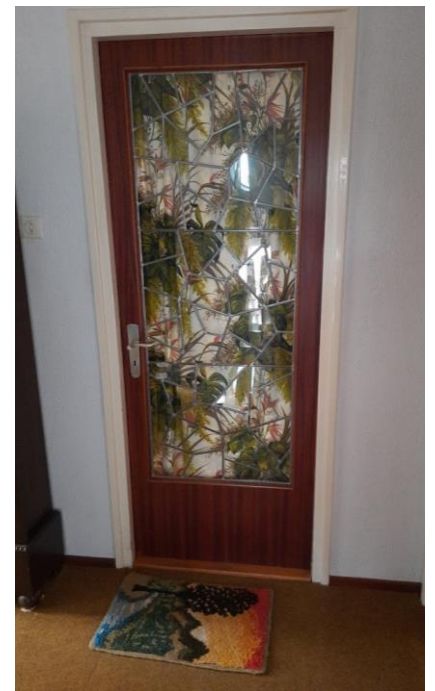
Voormalig raadhuis 's-Heerenberg

Kasteeltuin Huis Bergh

Kerk Stokkum

Linthorsterstraat 1 Stokkum

Braamtse molen

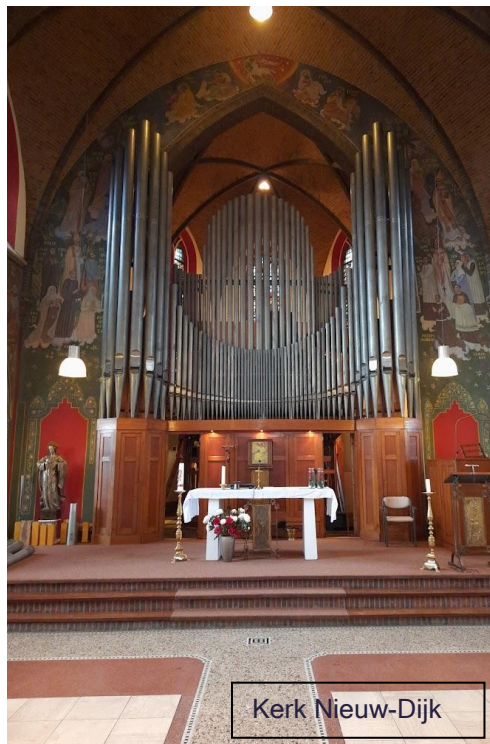
Havezate 'De Luynhorst' Didam

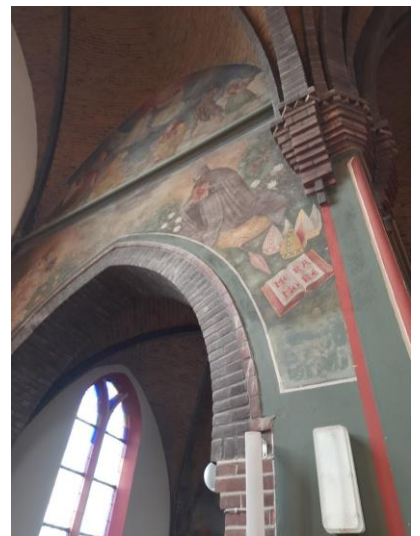
Markthal Didam

Kerk Didam

Kerk Nieuw-Dijk

Colofon:

Vormgeving en inhoud:

gemeente Montferland

Foto's / tekeningen:

**Monumenteneigenaren / gemeente
Montferland**

Internet:

www.montferland.info

Mei 2023